

El Registre d'Admissió de Quintos de l'Arxiu General de la Diputació de Tarragona, Un fons amb múltiples vies d'investigació. (El cas de la Conca de Barberà, 1841-1910).

Manel Güell Junkert

Tècnic auxiliar especialista de l'AGDT

*mguell@dipta.cat

RESUM

Fins a 1925 les diputacions van assumir competències sobre reclutament militar. L'Arxiu General de la Diputació de Tarragona conserva un fons documental sobre quintes de gran interès per als investigadors. Els registres d'admissió de quintos aporten informació diversa sobre cada un dels mossos alistats (nom, número de sorteig, alçada, aptitud) i sobre tot el conjunt (admesos, exempts, exclosos, exonerats, pròfugs, analfabets). Amb aquesta informació, es poden fer tota mena d'estudis d'història (militar, política, social) i les seves auxiliars: antropometria, demografia, dret, educació, onomàstica, sanitat, sociologia. Es desenvolupa l'anàlisi sobre cinc poblacions de la Conca de Barberà, a través de sis lleves espaiades en el temps. Les conclusions confirmen les enormes possibilitats d'estudi que ofereix la documentació provincial sobre quintes.

RESUMEN

Hasta 1925 las diputaciones asumieron competencias sobre reclutamiento militar. El Archivo General de la Diputación de Tarragona conserva un fondo documental sobre quintas de gran interés para los investigadores. Los registros de admisión de quintos aportan información diversa sobre cada uno de los mozos alistados (nombre, número de sorteo, altura, aptitud) y sobre todo el conjunto (admitidos, exentos, excluidos, exonerados, prófugos, analfabetos). Con esta información, se pueden hacer toda clase de estudios de historia (militar, política, social) y sus auxiliares: antropometría, demografía, derecho, educación, onomástica, sanidad, sociología. Se desarrolla el análisis sobre cinco poblaciones de la Conca de Barberá, a través de seis levadas separadas en el tiempo. Las conclusiones confirman las enormes posibilidades de estudio que ofrece la documentación provincial sobre quintas.

ABSTRACT

Until 1925 the deputations assumed competences on military recruitment. The General Archive of the Diputation of Tarragona preserve a documentary collection on fifths of great interest to researchers. The admission registers of fifths provide information on each of the enrolled young men (name, number, height, aptitude) and on the entire group (admitted, exempted, excluded, exonerated, fugitives, illiterate). This information allows the elaboration of studies of history (military, political, social) and its auxiliary sciences: anthropometry, demography, law, education, onomastics, health, sociology. The analysis focuses on five populations of the Conca de Barberà, through six recruits separated in time. The conclusions confirm the multiple study possibilities offered by provincial documentation on fifths.

Paraules clau: Quintes, reclutament, població, Conca de Barberà, mossos, lleis de reemplaçament, alçada, redempció, pròfugs, analfabets.

Estadística: 54 notes, 2 centres documentals consultats, 45 obres bibliogràfiques citades.

Palabras clave: Quintas, reclutamiento, población, Conca de Barberà, mozos, leyes de reemplazo, talla, redención, prófugos, analfabetos.

Estadística: 54 notas, 2 centros documentales consultados, 45 obras bibliográficas citadas.

Keywords: Fifths, recruitment, population, Conca de Barberà, young men, recruiting laws, height, ransom, fugitives, illiterate.

Statistic: 54 notes, 2 documentary consulted centers, 45 bibliographical mentioned works.

Manel Güell Junkert (Tarragona, 1965) Llicenciat en grau d'Història per la URVT i diplomad en Genealogia per la SCGHSVN de Barcelona, treballa d'arxiver a l'Arxiu General de la Diputació de Tarragona. És membre de la Institució Catalana de Genealogia i Heràldica (ICGenHer) i autor de monografies sobre la guerra dels Segadors i de molts articles d'assaig en revistes del sector. També ha publicat treballs de genealogia i nobiliària sobre la noblesa d'Alcover o sobre llinatges com els Margarit de Castell d'Empordà, els Canals i els Gebelí, de Tarragona o els Llegat i els Vila, de Barcelona. Actualment es dedica a investigar el seu arbre genealògic i ha col·laborat amb l'Arxiu Històric Arxidiocesà.

Fons documentals sobre llesves

La investigació arxivística del reclutament en història militar contempla tres estadis administratius: el local (ajuntaments), el provincial (diputacions i governs civils) i el central o estatal (Ministeri de Defensa), cosa que porta l'investigador a acudir als arxius municipals, als de les diputacions o als militars, concretament, el *Archivo General Militar de Guadalajara*, "sin descartar su dispersión por otras instituciones"¹.

A l'hora d'encetar una investigació històrica, entre els fons documentals generats per l'administració provincial des de la seva creació el 1836, val la pena reivindicar la gran pluralitat de possibilitats que ofereix el de Quintes. Recordem que els orígens de la Diputació es van fonamentar en la necessitat de coordinar els municipis per tal de regular una aportació controlada i sostinguda de llesves i tributs per fer front a les contingències militars². Recordem, igualment, que en les operacions de reclutament dels mossos fins que no entraven en caixes i eren destinats (allistament, audiència pública, rectificacions, reconeixements, presentació i resolució d'al·legacions, relacions estadístiques³), les diputacions hi van tenir competències a tall de supervisió durant una pila d'anys, algunes més importants que altres segons la legislació vigent, des de la Llei per al Reemplaçament de l'Exèrcit de 2 de novembre de 1837, fins a l'Estatut Provincial de 1925 imposat per la dictadura de Primo de Rivera, en que el Ministeri de Defensa absorbí la quasi totalitat de les competències en el tema⁴.

El dia assenyalat, un delegat municipal acompanyava els mossos declarats aptes pel seu ajuntament a la capital de província fins a la Caixa de reclutes, on presentava la quota als representants de la Diputació (els diputats designats a tal efecte) i els lliurava l'expedient del reemplaçament. Els diputats aixecaven acta de l'entrega i amb les dades rebudes elaboraven les relacions estadístiques

provincials, per municipis, que havien de trametre al Ministeri de Governació. La tramitació del procediment l'executava un organisme autònom, estatal, però finançat i depenent de la Diputació, la *Junta de Reclutamiento* (la *Junta Provincial de Agravios* del segle anterior) instaurada el 1819 i que a partir de 1896 passà a ser la *Comisión Mixta de Reclutamiento*⁵. Les seves reunions eren més nombroses i habituals que no pas les del plenari i en elles es convocaven les revisions mèdiques, es tractaven i resolien les al·legacions dels mossos i, sobretot, s'exercia un control administratiu de la documentació a càrrec dels municipis. Aquest organisme va ser suprimit l'any 1926, traslladant totes les seves funcions a la *Junta de Clasificación y Revisión*, sota exclusiu fur militar⁶.

Totes aquestes operacions de reclutament, han generat no poca documentació, principalment per part dels municipis, però també per part de les diputacions: actes de sorteig i de sessions de quintes, bans, certificats, convocatòries, correspondència, nomenaments de metges, padrons, reclamacions, recursos, resolucions, expedients generals de quintes, de redempció, d'exempcions, de resolució, de repartiment de quotes, de pròrrogues, registres militars, d'altres i baixes, de substituïts, del personal facultatiu, etcètera⁷.

La secció de Quintes de l'AGDT

L'estudi de les llesves de l'Exèrcit espanyol a la demarcació tarragonina, a través de l'Arxiu General de la Diputació de Tarragona (AGDT), compta amb diverses fonts, les actes corporatives, el *Butlletí Oficial de la Província*, els certificats d'inutilitat, i d'altres. Els "Expedients diversos" contenen de tot una mica: expedients de gratuïtat en l'expedició de certificats de sou i pensió, rebuts de la Junta de Classificació i Revisió, esborranys del repartiment de la quota de mossos assignats per municipis entre 1860-1865, relació dels mossos exclosos entre 1885-1890, etcètera. Aquesta última es complementa amb un

volum que conté el registre de tots els mossos exclosos entre 1891-1924, que també especifica el nom i cognoms del quinto, la localitat de procedència i la causa de l'exclusió (*corto / inútil* -curt d'estatura o no apte).

Són igualment interessants els volums que registraven les segones i terceres revisions mèdiques (1909-1923) i també el lligall que conté documentació comptable de mitjan segle XIX (1849-1854). Les "*Disposiciones referentes a la quinta extraordinaria de...*" corresponents als anys 1874, 1876, 1877 i 1878, apleguen diversos documents i fulls solts del BOPT relatius a: disposicions per a l'allistament, sorteig i ingrés dels mossos, absències i trasllats, residència dels emancipats i majors d'edat, la supressió d'una mínima estatura com a al·legació constitutiva d'exempció física, regles per a la declaració de soldats, exempcions, sortejos supletoris, redempcions, etcètera⁸.

El Registre d'Admissions de Quintos

Però el nucli principal del fons el constitueixen els llibres de Registre d'Admissions de Quintos o "*reemplazos*". Es tracta d'un conjunt de quarantatres volums llibraris apaisats, amb cobertes de cartró dur, que es compona d'un primer grup d'onze unitats de 22x32cm i mig dit de llong, i d'un segon de trentados, d'una mida més gran, 26x37cm (els dos darrers volums, de 36x28cm, ja no són apaisats), amb llongs de dos a quatre dits d'amplada. Les cobertes de bona part dels volums estaven afectades pels fongs, de manera que, fa pocs anys, es va procedir a reposar-les totes per unes de noves, de cartró dur imitació de pergamí. En ells, l'administració provincial registrava els resultats de tot el procés que seguien els quintos des de que entraven a la Caixa de reclutes: amidaments, reconeixements físics, al·legacions i reclamacions, exclusions, exempcions, redempcions i demés. Cada volum correspon a un reemplaçament (anual), s'estructura per ordre alfabètic dels municipis de la demarcació i els fulls són de format

administratiu imprès d'enregistrament; les dades apuntades són, òbviament, manuscrites. Abasten des de 1840 fins a 1916, però no hi són pas tots els anys.

Els volums de registre d'Admissió de Quintos de l'Arxiu General de la Diputació de Tarragona (MGJ, 07-12-2020)

Els primers onze volums corresponen als reemplaçaments de: 1840-1841, 1843, 1844, 1845, 1850, 1851, 1853, 1854, 1858 i 1859. Cobreixen el període més antic, el vicenni 1840-1859, però hi falten els de: 1842, 1846, 1847, 1848, 1849, 1852, 1855, 1856 i 1857. En canvi, els volums més grans, van de 1884 a 1916, una sèrie de trenta-dues anualitats seguides de les que només en falten tres: 1900, 1906 i 1915. El corresponent a 1913 és extraordinàriament gran (36x57cm i quatre dits de llong) i tant pesat que es manipula amb dificultat. Afortunadament, la consulta es pot realitzar a pantalla, atès que tots els volums estan digitalitzats.

Qualitativament, resulta notòria la diferència entre un i altre grup de volums d'admissions de quintos, per la importància i quantitat d'informació que van guanyant les inscripcions amb el pas del temps, en que va perfeccionant-se el sistema burocràtic de reclutament. Si en els primers només consta el nom, l'alçada i l'admissió, en els de les dècades finals s'hi especificava més el motiu de la no admissió (eximents legals, inutilitat o estatura insuficient, redempció, absència/fuga, secularitat o defunció), i s'afegien les tres pròximes revisions anuals; a partir de la de 1896, apareix la casella on

Coberta del volum de Registre d'Admissió de Quintos de 1840-1841 (MGJ, 07-12-2020)

Santa Coloma de Queralt (1903) Arxiu de Jaume Montserrat Borrás (fbk, "Fotos Antiques de Pobles i Ciutats de Catalunya", 12h, 03-09-2020)

consta si el recluta sabia llegir/esciure, i finalment, en el de 1910 s'introduïa també la filiació del mosso, el seu perímetre toràctic i la professió.

La riquesa de dades que contenen aquests registres, amb xifres, percentatges, noms, circumstàncies socials, mides d'alçada, professió o grau d'alfabetització, permet fer estudis locals, a més dels de caire militar, també de tipus socioeconòmic, d'onomàstica, de demografia, de sanitat, d'ensenyament o, fins i tot, d'antropometria⁹.

La població

Metodologia

En aquest treball no aspirem sinó a oferir un tast d'aquestes possibilitats, centrat en les cinc majors poblacions de la Conca de Barberà: l'Espluga de Francolí, Montblanc, Santa Coloma de Queralt, Sarral i Vimbodí. Així mateix, limitem l'estudi a només sis lleves, les de: 1841, 1858, 1887, 1897, 1901 i 1910. Els motius d'aquesta selecció són metodològics. Les

cinc localitats escollides representen, ben bé, un 80% de la població de la comarca.

Per descomptat que els resultats més impecables serien els que incloguessin els més de vint municipis de la comarca i les quasi quaranta lleves de la secció de Quintes de l'AGDT, però aquest ambiciós plantejament requeriria d'un exhaustiu assaig monogràfic que queda molt lluny de les nostres modestes aspiracions. D'altre banda, les lleves seleccionades es corresponen a aquells anys dels que disposem informació demogràfica: la població de cada un dels cinc municipis i, també la de la província. Ho podem veure en el següent quadre.

Any	L'Espl.	Montblanc	Sta. Col.	Sarral	Vimbodí	+	Província	%
1835:								
Veïns	714	980	485	479	201	2.859	55.164	
Ànimes	3.213	4.410	2.182	2.155	904	12.864	248.238	
À+20%	3.855	5.292	2.618	2.586	1.084	15.435	297.885	5,18
1842:								
Veïns	714	980	485	479	201	2.859	56.752	
Ànimes	2.702	4.114	1.789	2.124	958	11.687	247.755	
À+20%	3.242	4.936	2.146	2.548	1.149	14.021	297.306	4,71
1848:								
Ànimes	2.433	3.411	1.942	1.255	702	9.743	210.596	
À+20%	2.919	4.093	2.330	1.506	842	11.690	252.715	4,62
1857	3.471	4.656	2.740	2.483	1.615	14.965	320.593	4,66
1860	3.442	4.675	2.708	2.515	1.588	14.928	321.886	4,63
1870	3.427	4.648	2.669	2.506	1.578	14.828	313.372	4,73
1877	3.511	4.775	2.776	2.186	1.585	14.833	330.105	4,49
1887	3.964	5.964	2.738	2.389	1.916	16.171	348.579	4,86
1897:								
P. de fet	3.752	5.513	2.773	1.557	1.767	15.362	334.343	4,59
de fet	3.750	5.727	2.821	1.563	1.804	15.665	336.579	4,65
1900:								
P. de fet	3.654	5.243	2.886	1.890	1.730	15.403	337.964	4,55
de dret	3.832	5.328	2.896	2.006	1.774	15.836	343.400	4,61
1910:								
P. de fet	3.424	4.923	3.087	1.767	1.654	14.355	338.485	4,38
de dret	3.516	5.089	3.119	1.866	1.770	15.360	348.127	4,47
1920:								
P. de fet	3.173	4.707	3.224	1.959	1.57	14.641	355.148	4,12
de dret	3.237	4.776	3.271	2.036	1.701	15.021	359.334	4,18
Mitjana %								4,55

Fonts: Elaboració propia a partir de: 1835: AGDT, reg. 968-1, *Governació*, 1834-1835¹⁰ i ADSEÀ [1985]; 1842: *Poblaciones imputadas* [2002] 114, 118, 144 i 571; 1848: "reparto de cuatrocientos ochenta y seis hombres detallado a la provincia por Real Decreto de 24 de Diciembre de mil ochocientos cuarenta y ocho", AGDT, *Actes*, 1849, sessió de 17/07/1849; 1857: *Censo de 1857*, p. 694-695 i 705; 1860: *Censo de 1860*, p. 564-567 i 572; 1870: Estat expressiu del nombre d'alcaldes i de regidors que pertoca a cada municipi, d'acord amb l'art. 34 de la Llei Municipal. BOPT, núm. 154, de 30/09/1870; 1877: *Censo de 1877*, p. 536-544; 1887: *Censo de 1887*, I, p. 580-583 i 586-587; 1897: *Censo de 1897*, p. 261-264; 1900: *Censo de 1900*, I, p. 261-264; 1910: *Censo de 1910*, I, p. 271 i 273-274; 1920: *Censo de 1920*, I, p. 271 i 273-274.

Notes: -En cursiva els nostres càlculs i estimacions.

-La font corresponent a les dades poblacionals de 1835, només les dona en 'veïns', que nosaltres hem convertit en 'ànimes' a través del multiplicador 4'5, i aquest ens ha vingut donat per la conversió, admesa dins la mateixa font, de 51.836 veïns en 233.477 ànimes.

-Hem convertit el nombre en 'ànimes' en població total afegint a la xifra el 20% rodó, perquè creiem que les autoritats governatives d'aquesta primera meitat del segle XIX (pre-censal) van extreure les dades de població dels registres sacramentals, amb tota probabilitat, de les llibretes de compliment pasqual, on només hi solen constar els individus confirmats (sacrament a partir del qual, segons la doctrina catòlica, ja estaven dotats d'ànima, d'aquí el còmput dit en 'ànimes'). El percentatge per a la població infantil i juvenil no confirmada, a la Conca de Barberà, ha estat establerta al voltant del 21% ("2 punts amunt o dos punts avall") a: GRAU-GUAL-PUIG [1990] 13.

Una mica d'anàlisi

Abans de 1837, any de promulgació de la primera gran llei de reemplaçaments de l'Exèrcit (la de 2 de novembre de 1837), les quotes de quintes es formaven en base a l'obsolet Cens de 1797¹¹, cosa que ens fa suposar que també podrien ser les xifres de població de 1835 i 1842, molt similars.

En les tres primeres estimacions, les pre-censals (1835, 1842 i 1848) resulta obvia la davallada demogràfica, tan acusada com és perdre la província més de 45.000 habitants (el 15%) en només catorze anys. L'ombra de l'ocultació devia fer pujar la mosca al nas a les autoritats governamentals, que van decidir instaurar un cens general de població, més fiable. El primer que es va elaborar, va ser el de 1857¹² en el que, de cop i volta i contra tot pronòstic (pels efectes de la segona carlinada i "*dos años de cólera-morbo, cuyos estragos dejaron vacíos perceptibles...*"¹³), apareixen quasi 70.000 censats més i es recupera un 21% dels efectius humans, almenys a la demarcació tarragonina. Aquest primer cens general de 1857 va resituar la xifra poblacional

per sobre dels 300.000 habitants, i la va mantenir en progressió durant la segona meitat del segle XIX, sobrepasant els 350.000 ben entrat el següent.

Si donem per bones aquestes xifres, càlculs i dades decimonòniques¹⁴, observem, pel que fa a la Conca de Barberà, que al llarg de la dinouena centúria, la població de les cinc localitats representava entre el 4'18% i el 5'18% de tota la província.

Les lleves. Nombre i percentatges

En podríem continuar fent més anàlisis i comentaris, però el nostre objectiu en aquest article, no és de caire demogràfic, sinó que el volem centrar en les lleves de l'exèrcit espanyol, per tal de fer una breu incursió en el tema de l'aportació de soldats procedents de la Conca de Barberà en el segle XIX. En el següent quadre hem disposat una sèrie d'ítems per a cada un dels cinc municipis de la Conca amb els que treballem, en correspondència amb les sis lleves dels anys de les quals tenim dades poblacionals.

Localitat	Dada	1841		1858		1887		1897		1901		1910		+
		N.	%	N.	%	N.	%	N.	%	N.	%	N.	%	
L'Espluga de Francolí	Allistats	8	--	14	--	28	--	34	--	48	--	49	--	181
	Soldats	6	75%	7	50%	14	50%	19	55%	33	68%	33	67%	112
	Quota	6	75%	6	42%	--	--	13	38%	23	47%	21	42%	63
	No aptes	2	25%	5	35%	0	--	4	11%	2	4%	4	8%	17
	Redimits	--	--	2	14%	--	--	3	8%	2	4%	3	5%	10
	Pròfugs	0	--	0	--	0	-	1	3%	1	2%	0	--	4
	Analfabets	--	--	--	--	--	--	18	52%	27	56%	10	20%	55
	Allistats	18	--	8	--	52	--	54	--	59	--	55	--	246
	Soldats	12	66%	7	87%	34	65%	27	50%	39	66%	35	63%	154
Quota	12	66%	10	120%	--	--	25	46%	32	54%	23	41%	90	

Mont-blanc ¹⁵	No aptes	2	11%	0	--	5	9%	8	14%	4	6%	3	5%	22
	Redimits	--	--	6	75%	--	--	6	11%	6	10%	3	5%	21
	Pròfugs	4	22%	0	--	--	--	0	--	0	--	3	5%	7
	Analfabets	--	--	--	--	--	--	12	22%	24	40%	18	32%	54
Santa Coloma de Queralt	Allistats	4	--	3	--	27	--	29	--	33	-	30	--	126
	Soldats	4	100%	3	100%	16	59%	19	65%	21	63%	16	53%	79
	Quota	4	100%	6	200%	--	--	7	24%	15	45%	15	50%	43
	No aptes	0	--	0	--	2	7%	2	6%	2	6%	0	--	6
	Redimits	--	--	1	33%	--	--	6	20%	6	18%	9	30%	22
	Pròfugs	0	--	0	--	--	--	0	--	1	3%	1	3%	2
	Analfabets	--	--	--	--	-	-	8	27%	10	30%	4	13%	22
Sarral	Allistats	8	--	3	--	24	--	19	--	32	--	21	21	107
	Soldats	3	37%	3	100%	6	25%	9	47%	20	62%	11	52%	52
	Quota	3	37%	5	166%	--	--	10	52%	14	43%	9	42%	38
	No aptes	4	50%	0	--	2	8%	5	26%	2	6%	2	9%	15
	Redimits	--	--	0	--	--	--	2	10%	1	3%	3	14%	6
	Pròfugs	0	--	0	--	--	--	0	--	3	9%	1	4%	4
	Analfabets	--	--	--	--	--	--	8	42%	8	25%	9	42%	25
Vimbodí	Allistats	1	--	3	--	16	--	19	--	13	--	19	--	71
	Soldats	1	100%	3	100%	13	81%	15	78%	10	76%	12	63%	54
	Quota	1	100%	2	66%	--	--	10	52%	8	61%	9	47%	29
	No aptes	0	--	0	--	1	6%	1	5%	0	--	1	5%	3
	Redimits	--	--	0	¹⁶	-	--	2	10%	0	--	3	15%	5
	Pròfugs	0	--	0	--	-	--	0	--	0	--	1	5%	1
	Analfabets	-	--	--	--	--	--	2	10%	3	23%	4	21%	9
Total allistats		39		31		147		155		185		174		
Total soldats		26	5,3%	23	3,6%	83	67%	89	5,4%	123	5%	107	7%	451
Quota de la província		483		631		1.227		1.632		2.428		1.539		

Fonts: Elaboració propia, a partir dels corresponents volums dels registres d'admissió de quintos de l'AGDT.

Notes: -Els percentatges són sempre, respecte del total, o sigui, dels allistats, llevat de les de la casella de “Total soldats”, al final, que perceptua sobre la xifra de sota, “Quota de la província”.

-Les quotes de les lleves de 1841, 1858 i 1897 no constaven en els llibres de registre de quintes, però hem completat la dada amb la consulta del BOPT: 1841 (BOPT, núm. 112, de 17/12/1841, p. 3-4), 1858 (BOPT, núm. 2, de 03/01/1858, p. 2) i 1897 (BOPT, núm. 230, de 26/09/1897, p. 1 i núm. 246, de 15/10/1897, p. 2).

-Les quotes de tota la província de Tarragona, també les hem extret del BOPT: 1841 (BOPT, núm. 86 de 18/09/1841, p. 3), 1858 (BOPT, núm. 2, de 03/01/1858, p. 2), 1886 (BOPT, núm. 47, de 24/02/1886 –no hem trobat la de 1887 i agafem la de l’any immediat anterior), 1897 (BOPT, núm. 230, de 26/09/1897, p. 1 i núm. 246, de 15/10/1897, p. 2), 1901 (BOPT, núm. 226, de 22/04/1901, p. 2 i núm. 259, de 31/10/1901, p. 1-2) i 1910 (BOPT, núm. 226, de 18/09/1910, p. 2-4).

Els allistats

Eren els mossos que per la seva edat eren apuntats, per l’ajuntament on constaven empadronats, a les llistes del reemplaçament anual. Llavors eren sortejats i sotmesos a una primera criba en la qual se’ls apuntava l’estatura (presa amb els peus descalços, segons consta a les actes), se’ls reconeixia per part dels facultatius municipals i podien presentar les primeres al·legacions. Els casos clars d’exempció i d’exclusió ja els determinava el mateix ajuntament, la resta d’allistats, juntament amb els casos no tant clars i l’expedient de reemplaçament eren tramesos, en una data senyalada (i puntualment publicada en el BOPT) per un delegat municipal a la Caixa Provincial de Quintos. Passaven de la jurisdicció municipal a la provincial, una mena de segona instància, on tornaven a ser amidats, reconeguts físicament, i on podien insistir en les al·legacions d’exempció o d’exclusió que s’escaiguessin, tot sota el control i la supervisió dels diputats designats. La Llei de Reclutament d’1 de juliol de 1885 traslladà l’execució del sorteig dels municipis a la capital de província, i a celebrar-se no abans, sinó el dia després del reconeixement dels mossos¹⁷.

Cal advertir que quan parlem de “allistats” en les dues primeres lleves (1841 i 1858), ens referim als mossos que ja havien passat per la criba del seu ajuntament i arribaven a la Caixa de Quintos. Això

Sarral en el Registre d’Admissió de Quintos de 1840-1841 (MGJ, 07-12-2020)

Bombo de sorteig de quintos de Càceres (s.d.)

Blog *Dicestudemili*

(www.blogs.hoy.es/dicestudemili/wp-content/uploads/sites/57/2012/12/P1010607.jpg)

es nota en els registres d'admissió de l'AGDT perquè els quintos apareixen ordenats amb el seu número de sorteig i en falten poc menys de la meitat....

Si contrastem el nombre d'allistats amb la població ens adonem que l'índex de mossos registrats per a cada lleva, encara que ínfim, experimenta, amb els anys, una considerable progressió. En el següent quadre exposem els

percentatges globals de les cinc localitats concabarberanes. Prescindint de les dues primeres lleves (en que el nombre ja venia cribat per l'ajuntament), podem veure que el percentatge d'allistament el 1887, 0'90% de la població total, va pujant de manera que, en la lleva de 1910, era de l'1'15%, afectant un individu de cada 86, quan vint-i-cinc anys abans, n'afectava un de cada 110....¹⁸

Lleva	1841	1858	1887	1897	1901	1910
Població	14.021	14.965	16.171	15.665	15.836	15.021
Allistats	39	31	147	155	185	174
Percentatge	0'27%	0'20%	0'90%	0'98%	1'16%	1'15%
Proporció	1/359	1/482	1/110	1/94	1/85	1/86

Nota: Per a la població de la primera lleva hem fet servir la dada de 1842; per a la de la segona, la de 1857; per a la de la cinquena, la de 1900. Són les més pròximes i les que devien tenir vigència censal.

Els soldats

Passaven a ser "soldats" (i, per tant, a entrar en caixes i a mutar la condició de quinto per la de recluta) aquells mossos que no havien estat declarats exempts, ni exclosos, ni no aptes, o sigui, aquells

que no tenien obligacions familiars o civils incompatibles i que sí que es consideraven aptes per al servei. En els registres d'admissió de quintos, la xifra dels "soldats" correspon a l'aportació humana efectiva de la lleva.

Pràctiques de tir a la platja del Miracle, de Tarragona (1918) Hermenegildo Vallvé, de l'Arxiu Carles Micó Cornadó (fbk, "Tarragona Antiga")

Aquí resulta interessant veure quin tant per cent de tots els quintos alistats podien esdevenir reclutes i quin tant per cent se'n lliurava.

Lleva	1841	1858	1887	1897	1901	1910	+
Allistats	*39	*31	147	155	185	174	731
Soldats	26	23	83	89	123	107	451
% llevat	66'66%	74'19%	56'46%	57'41%	66'48%	61'49%	61'69%
% no llevat	33'33%	25'80%	43'53%	42'58%	33'51%	38'50%	38'30%

*Mossos quintats a l'ajuntament, que arribaven a la Caixa Provincial de Quintos.

En números generals i, d'acord amb la selecció de localitats i lleves que hem fet, podríem dir que de cada deu mossos alistats, sis acabaven fent el servei militar i quatre no. El 61% és un percentatge que es situa dins de la normalitat, almenys pel que fa a estudis realitzats¹⁹.

La Quota

La "quota" (*cupo*, en castellà), era el contingent de reclutes que, aquell any, l'Exèrcit havia considerat i calculat que necessitava (i, alhora, tenia pressupost per mantenir allotjat, alimentat i degudament uniformat, armat i equipat), sempre en nombre més reduït, de manera que la sustracció entre els soldats i la quota assenyalada, constituïa el grup de mossos que es beneficiaven de l'anomenat "número alt" o *excedente de cupo*. L'Ordenança de 3 de febrer de

1823 implantà el sistema de números, que consistia en un sorteig que assignava un número a cada mosso; l'ajuntament només cridava els primers números fins a cobrir la quota assignada al municipi²⁰, d'aquí que els mossos no cridats a files fossin els que els havien tocat en sorteig els números més alts. A partir de la Llei per al Reemplaçament de l'Exèrcit de 2 de novembre de 1837 els sortejos passaven a ser anuals i per grups d'edat (primer els mossos de 18-19 anys i si no s'arribava a cobrir la quota, es passava a sortejar els de 20-21 anys, i així successivament fins els 25 anys²¹).

Les quotes designades per a cada municipi, comarca o província, defineixen el grau de pressió que s'exercia per tal de satisfer les necessitats militars de l'Estat, que era qui les formava²².

Lleva	1841	1858	1887	1897	1901	1910
Població	14.021	14.965	16.171	15.665	15.836	15.021
Allistats	39	31	147	155	185	174
Percentatge	0'27%	0'20%	0'90%	0'98%	1'16%	1'15%
Proporció	1/359	1/482	1/110	1/94	1/85	1/86

Nota: Per a la població de la primera lleva hem fet servir la dada de 1842; per a la de la segona, la de 1857; per a la de la cinquena, la de 1900. Són les més pròximes i les que devien tenir vigència censal.

Són índexs molt ínfims, però cal tenir en compte que afectava la població sana entre els 18 i els 25 anys, i que a partir de 1870, únicament els mossos que en tenien 20²³. Amb aquestes franges d'edat, exclusivament, no és d'estranyar que, en període de pau a la península ibèrica, poguem calcular uns índexs de sostracció²⁴ de l'1/134 (1841), de l'1/129 (1858), de l'1/60 (1897), de l'1/43 (1901) i de l'1/48 (1910).

Els aptes i els no aptes

“No aptes”, és el terme políticament correcte que fem servir per aquells mossos qualificats en els freds i insensibles registres administratius, de “corto”, “inútil” o “inútil total”, bé perquè no arribessin l'alçada mínima exigida, o bé perquè fossin esgarrats o curts d'enteniment²⁵. Aquí ho hem inclòs tot en un mateix concepte.

Lleva	1841		1858		1887		1897		1901		1910		Suma	
	N.	%	N.	%	N.	%	N.	%	N.	%	N.	%	N.	%
Espluga F.	2	25%	5	35%	0	--	4	11%	2	4%	4	8%	17	9%
Montblanc	2	11%	0	--	5	9%	8	14%	4	6%	3	5%	22	8%
Sta. Coloma	0	--	0	--	2	7%	2	6%	2	6%	0	--	6	4%
Sarral	4	50%	0	--	2	8%	5	26%	2	6%	2	9%	15	14%
Vimbodí	0	--	0	--	1	6%	1	5%	0	--	1	5%	3	4%
Total	8	20%	5	16%	10	6%	20	12%	10	5%	10	5%	63	8%

Nota: Els percentatges son respecte del nombre d'allistats.

Podem comprobar com l'Exèrcit espanyol infravalorava un 8% dels allistats de la Conca de Barberà, als quals definia, a la casella d'observacions, com *inútils*, sense entrar en més detalls²⁶. També, que hi ha un índex que destaca, el de Sarral, que quasi dobla la mitjana, on un de cada set mossos era rebutjat del servei militar. Per lleves, les primeres (1841 i 1858) són les que registren un percentatge més elevat de no aptes (i la de 1858 els concentra tots l'Espluga de Francolí). Ateses les baixes taxes que presenten les lleves finals, s'endevina que, entrat el segle XX, la legislació s'hauria esforçat per moderar els eximents per incapacitat física i que, alhora, la sanitat pública anava fent progressos.

La qüestió de l'estatura

Tanmateix, el més normal era que la no aptitud d'un quint, li vingués donada per curt d'estatura. Pel que ens ha semblat veure –no comprovat del tot–, de cada cinc declaracions d'inutilitat, tres serien per curts d'alçada. A partir de la Reial instrucció adicional de 21 de gener de 1819 de l'Ordenança de 27 d'octubre de 1800, l'estatura mínima exigible al recluta no variaria del metre 59 centímetres (1'59m), fins a la Llei de Reemplaçaments de 20 de març de 1870, que la rebaixava a 1'56m. Poc després, la Llei de Reemplaçaments de 10 gener de 1877 fixà una estatura mínima en el metre i mig, amb la salvetat que aquells que amidessin entre els 1.500 i els 1.540mm, quedaven subjectes a tres pròximes revisions anuals, i si, d'un any per a l'altre, feien una estirada i la superaven, llavors eren declarats aptes², cosa que hem pogut comprovar que succeïa més sovint que no ens pensàriem.

El tema de l'alçada invita a fer estudis d'antropometria des de diversos angles. Nosaltres, aquí, no ens hi hem entretingut gaire³, però sí que hem pres nota del mosso més alt, Macià Foguet Farriol, un mosso de la lleva de 1910 de Montblanc, el qual amidava més de 788 polzades (dos metres, tretze centímetres i mig). També ens ha semblat observar que els colomencs solien ser els mossos més alts de les cinc localitats que ens ocupen, la majoria amb mides per damunt de la mitjana. S'hauria d'estudiar millor.

Tallímetre municipal de Cáceres (c.1976)
 Foroalturas
www.foroalturas.com/t3909-estatura-en-otras-epocas

En el següent quadre transcrivim les alçades registrades a les lleves de Montblanc de 1841 i de 1910. En la primera els mossos foren amidats en peus, polzades i línies; en la segona, només en polzades. En tots dos casos els talladors empraren l'anomenat 'peu de Rei' (també, 'peu de París') que l'administració francesa importà en entronitzar els Borbons a Espanya, i que en centímetres del Sistema Mètric Decimal, equivalia a 32'48cm. Era el sistema de mesura de talla oficial a les ordenances i lleis de reclutament espanyoles; el peu (32'48cm) es dividia en 12 polzades (2'71cm) i 144 línies (0'230cm)¹, en el qual l'estatura mínima del recluta semblava estar, pel que feia a les autoritats civils, en les 540 polzades (1'46m), per bé que la legislació marcava el metre i mig (555 polzades)².

Quinto*	Alçada (en peus de rei)			Alçada (s.m.d.)	Valor
	Peus	Polzades	Línies	(en metres i mi-límetres)	
Lleva de Montblanc de 1841					
Josep Sabaté	5	6	0	1,78m., 6mm.	105
Pau Palau	5	4	4	1,74m., 1mm.	102
Pere Gaià	5	3	8	1,72m., 3mm.	101
Josep Pujol Sardà	5	2	11	1,70m., 3mm.	100
Josep Roca Blavi	5	1	4	1,66m., 0mm.	97
Macià Ximenis Escoté	5	1	3	1,65m., 8mm.	97
Josep Torrelles	5	1	2	1,65m., 5mm.	97
Francesc Torruella	5	0	5	1,63m., 5mm.	96
Francesc Poca Copons	4	11	6	1,61m., 1mm.	94
Josep Anglès Martra	4	11	4	1,60m., 6mm.	94
Lleva de Montblanc de 1910					
Macià Foguet Farriol		788		2,13m., 5mm.	118
Joan Danuell Escoté		787		2,13m., 2mm.	118

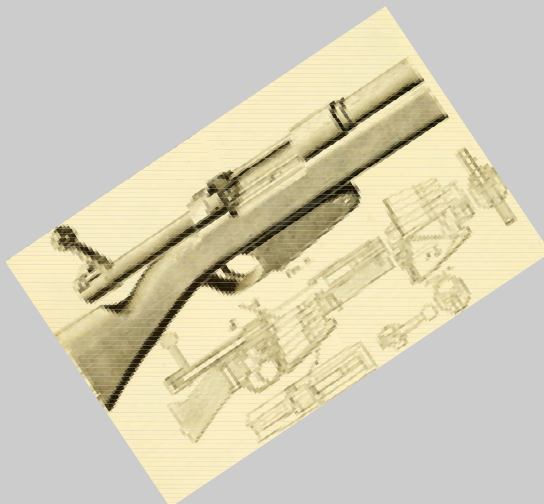
Josep Abelló Abellà	782	2,11m., 0mm.	117
Joan Cartanyà Bulló	718	1,94m., 5mm.	108
Josep Cendra Roig	705	1,91m., 0mm.	106
Josep Gaià Toses	703	1,90m., 0mm.	106
Josep M. Bulló Sans	698	1,89m., 1mm.	105
Josep Farré Boronat	698	1,89m., 1mm.	105
Josep Solé Martí	694	1,88m., 0mm.	104
Josep Mulet Rosset	690	1,86m., 9mm.	104
Macià Roca Sans	684	1,85m., 3mm.	103
Josep Espelt Grinyó	676	1,83m., 1mm.	101
Joan Ferran Solanas	675	1,82m., 9mm.	101
Ramon Miró Vinyes	673	1,82m., 3mm.	101
Pau Serra Pàmies	668	1,81m., 0mm.	100
Josep Rosset Pijoan	667	1,80m., 7mm.	100
Lluís Miró Boada	666	1,80m., 4mm.	100
Josep Panadès Morató	660	1,78m., 8mm.	99
Josep Capdevila Pijoan	659	1,78m., 5mm.	99
Andreu Farriol Monsarró	654	1,77m., 2mm.	98
Agustí Ferran Solé	650	1,76m., 1mm.	98
Joan Vila Sales	648	1,75m., 6mm.	97
Joan Solé Batlle	644	1,74m., 5mm.	97
Josep Romeu Comers	642	1,73m., 9mm.	96
Josep Marsal Civit	641	1,73m., 7mm.	96
Josep Arnabat Duran	637	1,72m., 6mm.	96
Josep Sugranyes Martí	637	1,72m., 6mm.	96
Josep Fort Pedrol	635	1,72m., 0mm.	95
Baptista Catanyà Sanahuja	630	1,70m., 7mm.	95
Antoni Sabaté Copons	629	170m., 4mm.	94
Antoni Bové Pérez	628	1,70m., 1mm.	94
Tadeu Miró Civit	626	1,69m., 6mm.	94
Josep Pallàs Palau	620	1,68m., 0mm.	93
Gabriel Abelló Solé	612	1,65m., 8mm.	92
Joan Ferré Badia	610	1,65m., 3mm.	92

Salvador Sabaté Llord	610	1,65m., 3mm.	92
Raimond Fort Llevat	608	1,64m., 7mm.	91
Jaume Balcells Porta	606	1,64m., 2mm.	91
Macià Vives Sanahuja	605	1,63m., 9mm.	91
Isidre Sabaté Gai	604	1,63m., 6mm.	91
Ramon Foguet Pedrol	603	1,63m., 4mm.	90
Mariano Francesc Foguet	600	1,62m., 6mm.	90
Josep Riba Tibau	600	1,62m., 6mm.	90
Vicenç Bordell Mogas	598	1,62m., 0mm.	90
Pere Oliveres Clofent	596	1,61m., 5mm.	89
Macià Sanahuja Vallverdú	591	1,60m., 1mm.	89
Josep Palau Farriol	582	1,57m., 7mm.	87
Francesc Folch Ortal	578	1,56m., 6mm.	87
Josep Andreu Pàmies	570	1,54m., 4mm.	85
Mateu Civit Torres	556	1,50m., 6mm.	83
Josep Fontseré Arnabat***	538	1,45m., 7mm.	81

*Per ordre d'alçada, de la més alta a la més baixa. En el registre, òbviament, l'ordre el marca el número obtingut en el sorteig. Hem normalitzat en català els noms dels quintos, els quals apareixen inscrits en castellà.

**El valor 100 és el corresponent a la mitjana de cada lleva (alçada major + alçada menor / 2), que en el cas de la lleva de Montblanc de 1841 és de 5 peus 2 polzades i 8 línies (1'69 metres i 6 mil·límetres) i en el de la lleva de 1910, 663 polzades (1'80 metres –en realitat: 1'79 amb 6 mm).

***Josep Fontserè va ser l'únic mosso de la lleva de 1910 que va ser exclòs per curt d'estatura, ja que el límit estava establert en el metre i mig (555 polzades). Tanmateix, un any més tard, Fontseré superava la primera de les tres revisions anuals que li pertocaven, amb la qual cosa entrà en caixes i fou soldat el 1911.

Com podem observar, són mides força normals. En la primera lleva oscil·len entre el metre setanta-vuit i el metre seixanta; cap dels mossos va ser declarat curt d'estatura. La lleva de 1910 allistà una cinquantena de quintos, amb la qual cosa l'espectre estadístic se'ns multiplica per cinc, i les xifres resulten més disperses. En aquesta segona lleva sí que hi hagué un mosso declarat curt d'alçada, Josep Fontserè, al qual li faltaren poc més de 4'5 centímetres. Al seu costat, el mosso Macià Foguet Farriol li treia seixanta-vuit centímetres de més, i era el quinto més alt, un veritable jugador de bàsquet de 2'13 metres. Les respectives mitjanes de 1841 i de 1910 semblen demostrar un augment general de l'estatura del jovent masculí d'una desena de centímetres en setanta anys.

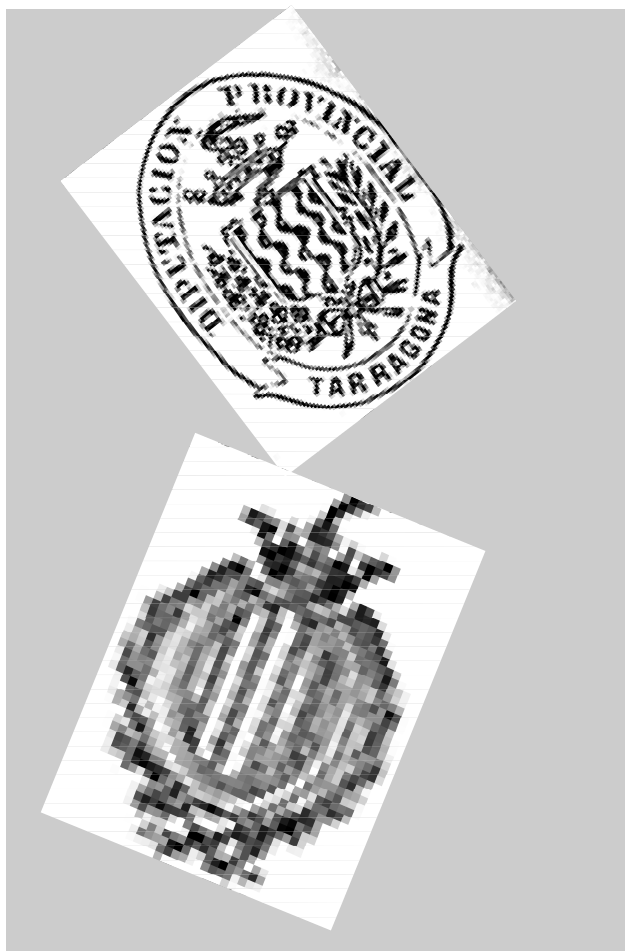
José Luis Cifuentes Perea té publicats diversos articles en els que calcula la mitjana d'estatura dels quintos de les lleves de finals del segle XIX, i hem de dir que, si hem fet bé els càlculs, en la comparativa, els mossos de Montblanc sembla que solien ser molt més alts. La mitjana (suma de la mida més alta i la més baixa, dividit per dos) dels montblanquins de la lleva de 1910 és quasi d'1'80m. La dels mossos de Constantí i de l'Hospitalet de Llobregat, era d'1'64m., la dels terrassencs, d'1'63m., la dels de Sant Feliu de Llobregat i Vimbodí, 1'62m. (que també era la mitjana dels mossos espanyols)³¹. Al Vallès Occidental els mossos curts d'estatura representaven, a finals del segle XIX, un 6% dels allistats; a Constantí, el 7'14%; a Vimbodí, el 4'25% (i, concretament, en la lleva de 1897, l'11'76%³².

Un apunt final, aquesta vegada en pro de l'Onomàstica, ja que disposem d'un llistat de noms de mossos. Hi ha una dita popular que diu que "de Joans, Joseps i d'ases, n'hi ha en totes les cases". Vol assenyalar que Joan i Josep eren noms molt corrents en la nostra societat, i això, en el llistat de les dues lleves, és una clara evidència: més de la meitat dels 61 noms, són Joan o Josep (32). Aquesta observació invita a estudis sobre l'evolució dels

prenoms masculins. També la dels cognoms, ja que en el llistat no en falten dels més corrents (Civit, Ferran, Ferré, Miró, Pujol, Roca, Sabaté, Solé). El grau de penetració de l'emigració és un altre factor d'interès: en els llistats només hi hem cregut trobar tres cognoms forasters: Danuell, Pérez i Solanas.

Els commutats: redimits i substituïts

Per a la commutació del compliment del servei militar, només hi havia tres opcions legals: els eximents (socials, laborals i físics), la redempció (pagar) o la substitució (aportar un substitut). Això creava desigualtats tan grans com injustes, de manera que els autors més crítics han definit aquell servei militar com una "conscripció amb facultat de commutació" que representava un impost econòmic més, per als rics, però que es traduïa en un impost de sang, per als pobres³³.

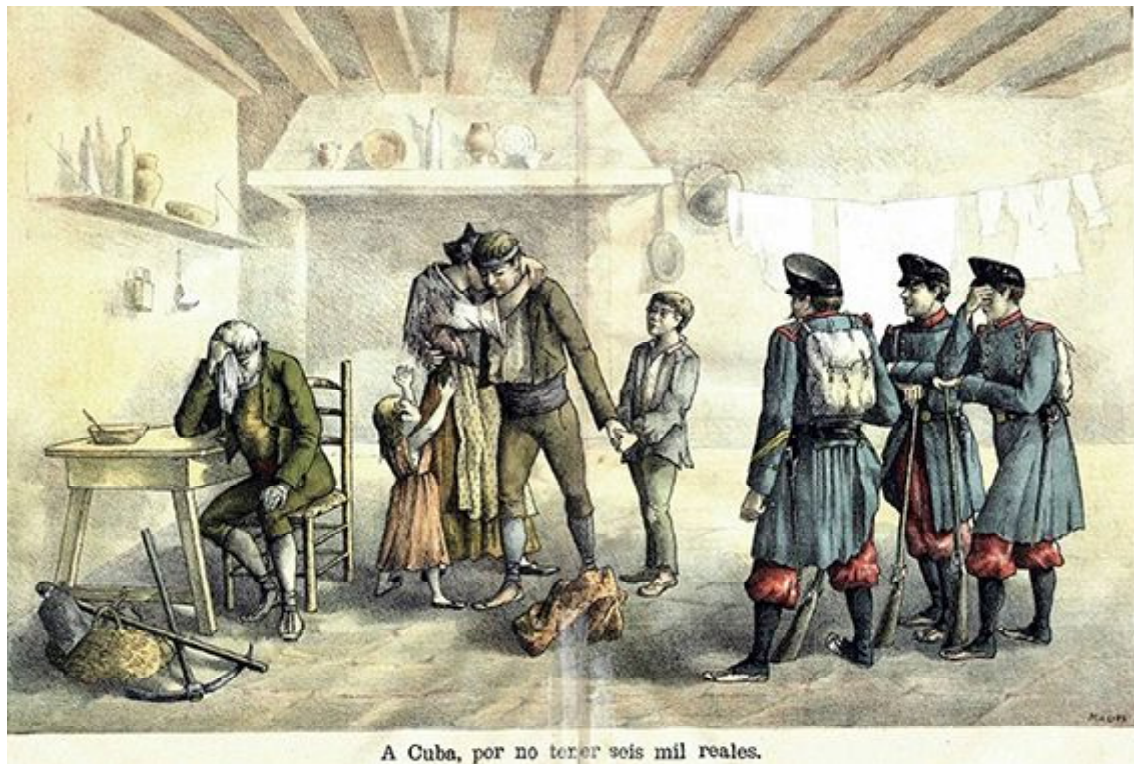

Tropes embarcant a Barcelona rumb a Melilla (1921) Josep Badosa (fbk, "Fotos Antiques de Pobles i Ciutats de Catalunya", pujada per Salvador Rodríguez Alonso, 19h, 16-08-2020)

La redempció

La redempció era el sistema a través del qual els mossos que abonaven una quantitat s'estalviaven el tràngol de fer el servei militar. El terme està heretat de la "redempció de catius" (*redención de cautivos*) dels segles XV-XVIII, activitat que assumien algunes institucions benèfiques per pagar l'alliberament dels cristians capturats pels moros, reunint els diners pels rescats que fixaven. Només això, ja dona una idea del concepte que els mateixos governants tenien sobre el servei militar. Val a dir, tanmateix, que el sistema, en els documents, també el veurem definit amb altres termes a més del de redempció: subrogació, erogació, consignació o exoneració³⁴.

La Llei per al Reemplaçament de l'Exèrcit de 2 de novembre de 1837 universalitzà la redempció (fins llavors, restringida a l'aristocràcia o semitolerada) i es fixà en un import de 4.000 rals o 1.000 més un cavall, que després passà a ser de 6.000 i, al darrer quart del segle XIX, de 1.500 o 2.000 pessetes d'or (4 rals = 1 pesseta), segons si es redimia el servei destinat a la península o el destinat a l'Àfrica i Ultramar (d'on, era fama que, de cada dos soldats tramesos, només en tornava un³⁵). Això fou així fins que la Llei de Reclutament i Reemplaçament de 27 de febrer de 1912 va suprimir les redempcions i les substitucions i es va universalitzar el servei militar³⁶.

“A Cuba por no tener 6.000 reales” (1885) Setmanari *El Motín*
(www.lazarza.hoy.es/evitar-mili-zarza-2018120233241-nt.html)

Tornem a les xifres i percentatges que ens mostren les cinc localitats de la Conca de Barberà a través dels registres d'admissió de quintos de l'AGDT. Els redimits només ens apareixen registrats en quatre de les sis lleves seleccionades (en la de 1858, només consta la presentació de la carta de pagament de l'exoneració)

Lleves	1858		1897		1901		1910 ^o		Total	
	Red.	%	Red.	%	Red.	%	Red.	%	+	%
L'Espluga de Francolí	2	14%	3	8%	2	4%	3	6%	10	6,89%
Montblanc	6	75%	6	11%	6	10%	3	5%	21	11,93%
Santa Coloma de Q.	1	33%	6	20%	6	18%	9	30%	22	23,15%
Sarral	0	--	2	10%	1	3%	3	14%	6	8,00%
Vimbodí	0	--	2	10%	0	--	3	15%	5	9,25%
Totals per lleva	9	29%	19	12%	15	8%	21	12%	64	8,75%

Nota: Els percentatges són respecte del nombre d'allistats que arribaven a la Caixa de Quintos.

Es pot dir, en general i amb l'exigua mostra que fem servir, que més d'un 8% dels mossos allistats es redimia i que l'Espluga de Francolí tenia un índex relativament baix de redempció. Sobta, tanmateix, el cas de Santa Coloma de Queralt, amb el seu 22% (30%, a la lleva de 1910³⁷). Un de quatre mossos colomencs comptava amb prou potencial econòmic com per esquivar l'enguniós servei o bé estaven, més disposats que els altres, a endeutar-se crònicament o a vendre patrimoni. Un estudi fet del període 1860-1871 ens deia que a Espanya les commutacions tenien una mitjana del 24%, més de dues terceres parts de les quals, eren per redempció (15%); l'índex de commutats a la província de Tarragona era del 37%, i a la de Lleida, d'entre el 35-45%; el 1895, l'any d'esclat de la guerra de Cuba, a Constantí es van redimir el 40% dels allistats³⁸.

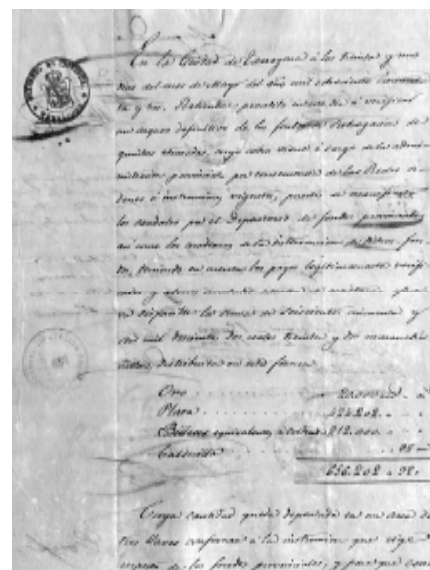
Una exacció sagnant encoberta

Els imports que es cobraven en cada lleva pel concepte de redempció, estaven destinats a cobrir part del cost dels allistament de voluntaris, cosa que, en teoria, compensava la pèrdua d'uns soldats (els redimits), pel guany d'uns altres (els voluntaris). Tanmateix, les quantitats ingressades per redempció eren prou considerables com per donar per a més i representaven una suculenta font d'ingressos que el Govern no dubtà en aplicar per tapar forats en altres despeses³⁹. Estem parlant de milions llargs de pessetes segures que queien cada any. En la *Memoria de 1885, el Consejo del Fondo de Redenciones y Enganches del Servicio Militar* criticava respectuosament l'última desviació a la hisenda pública (per no dir saqueig) de 31 milions de pessetes, (re)destinades a material d'artilleria, enginyers i Marina. Sales extreia de la memòria d'un any anterior que en la dècada anterior amb aquests fons es va adquirir armament, construir quarters i vaixells, finançar sengles campanyes a la tercera carlinada i al Pacífic, i fins mantenir el cos de la Guàrdia Civil⁴⁰.

Entre les llistes de comptabilitat que guarda el lligall "*Cuentas de quintas atrasadas. 1849-1854*"⁴¹, hi ha un document, de 31 de maig de 1853, signat pel governador civil, l'interventor i el dipositari de la Diputació, on certifiquen que el resultat de l'arqueig definitiu dels "*fondos de subrogación de quintas atrasadas*" (que entenem que era el producte d'ingressos endarrerits -els últims cinc anys?- en concepte de redempcions de quintos), sumava l'espectacular xifra de 656.202 rals i 32 maravedis. Una diligència a la següent pàgina del document, també hipersignada i segellada, sembla donar a entendre que l'any anterior ja s'havien sustret d'aquest fons dinerari quasi 80.000 rals per aplicar-los a una reintegració a favor de diversos municipis i a la construcció d'una presó al Vendrell.

Si tenim en compte que la redempció es pagava a 6.000 rals el quinto, ens adonem que la suma certificada només donaria per a redimir uns 110 quintos, la xocolata del lloro. El gros dels ingressos reals per redempció devia de ser un altre. Si el nombre de redimits en cada lleva es mantenia sobre dels cent seixanta i llargs, com hem comprovat que van ser el 1857, llavors no resulta difícil especular que, a la província de Tarragona, es podia haver arribat a ingressar prop del milió de rals anuals.

Certificat de l'arqueig dels fons de redempció de quintes endarrerides, de 1853. AGDT, Admissió de Quintos, núm. 49 (MGJ, 07-12-2020)

És una quantitat de diners molt gran. Pensem, per exemple, que no feia un mes que els diputats havien aprovat uns pressupostos per a la Diputació de Tarragona, per a 1854, en els que disposaven d'un total de 201.404 rals⁴². El document del darrer dia de maig de 1853 explica que *“el cobro viene a cargo de la administración provincial”*; i també que aquests diners de redempcions endarrerides, majoritàriament en or i sobretot en argent, quedaven dipositats *“en un arca de tres llaves conforme a la instrucció que rige respecto de los fondos provinciales...”*.

Els substituïts

La substitució venia a ser una mena de “redempció privada”, o sigui, a càrrec del quinto. Consistia en convèncer un altre mosso, apte i net d'eximents (un quinto amb número alt, un soldat llicenciat o, molt sovint, un guàrdia civil), que previ el dipòsit d'una quantitat acordada, fes el servei militar enlloc del substituït. Els preus eren molt més raonables (la majoria, entre els 3.000 i els 4.000 rals o més, però també n'hi havia moltes per 2 o 3.000, i fins i tot per 1.000 o 2.000 rals se'n podien trobar⁴³), però el sistema no tenia la infalibilitat de la redempció, ja que la llei feia al substituït responsable del substituït, i si aquell desertava, llavors el primer devia suplir-lo forçosament. La regulació militar del Trienni Liberal (1821-1823) obrí la porta a la substitució, que reconegué la llei per al Reemplaçament de l'Exèrcit de 2 de novembre de 1837. Va ser, però, la de 20 de gener de 1856, la que consolidà el sistema exposant-ne les condicions amb gran meticulositat⁴⁴. A partir del darrer quart del segle XIX, la legislació s'hi mostrà progressivament restrictiva (limitant-la a parents en 4t grau, o ~~inclús~~, només a germans - 1882), fins a l'abolició definitiva el 1912.

Pel que fa als substituïts de les lleves amb les que treballem, només ens apareixen en la primera de 1841, circumstància que ens mena a suposar que, o bé el procés de substitució començava tant bon

punt finalitzaven les operacions de quintatge (i per això no van ser registrats), o bé que no hi havia substitucions, cosa molt difícil de creure⁴⁵. Les substitucions resultaven més econòmiques que les redempcions i, a més, molts advocats, gestories i cases d'assegurances feien negoci posant en contacte substituïts i substituïts i tramitant el procés administratiu en un mercadeig obscè que, en temps de guerra, disparava els beneficis⁴⁶.

Com fos, la llei de 1841 ens mostra el que ja ens imaginàvem, uns percentatges altíssims de substitucions: 1 de 8 allistats a l'Espluga de Francolí (12%); 3 de 18 allistats a Montblanc (16%); 3 de 4 a Santa Coloma de Queralt (el 75%); 2 de 8 a Sarrià (25%) i l'únic mosso allistat aquell any a Vimbodí, que també es buscava substituït (100%). La mostra és massa ínfima com per treure'n uns resultats mínimament fiables, uns resultats que, en tot cas, ens indicarien que els substituïts de la llei de 1841 a la Conca de Barberà, devien vorejar, en general, sobre del 25%, o sigui, una quarta part dels mossos allistats.

No tenim més dades, tret del que ens pugui aportar la bibliografia. Durant el Sexenni Revolucionari i a les portes de la Tercera Carlinada, J. A. Collazos ha calculat uns índexs de substitució de quintes, a la Conca de Barberà, de quasi el 42% (cinc sisenes parts de les quals, correspondrien, íntegrament, a l'Espluga de Francolí)⁴⁷.

Els pròfugs

Eren els mossos allistats que no s'havien preocupat, no havien volgut o no havien pogut, acudir a la convocatòria militar, bé perquè volguessin eludir les obligacions llurs o bé perquè s'haguessin canviat o traslladat de municipi per raons laborals (el més comú). Constaven com “absents” en els primers registres; posteriorment, l'administració militar no va establir diferències: qui no acudia era pròfug automàticament. Si el mosso havia passat de quinto a recluta i entrat en caixes, llavors la seva fugida era imputada de deserció.

El problema dels pròfugs va anar apareixent cada vegada més nítidament a mesura que es consolidava el sistema de quintes regulars de reclutament. L'Ordenança de 27 d'octubre de 1800, ja eximia mossos per delació del parador de pròfugs. L'Ordenança General de Reemplaçament de l'Exèrcit de 3 de febrer de 1823 imposava als pròfugs capturats un recàrrec del temps de servei tres vegades superior i recompensava els particulars que capturessin un pròfug amb una redempció de franc per al mosso que ells volguessin, cosa que sovint va mobilitzar pares i germans de mossos quintats i amb número baix. Malgrat l'efímera vigència d'aquesta normativa (promulgada poc abans de la restauració de l'absolutisme), aquestes dues innovacions es reiterarien en futurs textos legals. Així, la Llei per al Reemplaçament de l'Exèrcit de 2 de novembre de 1837 definia els conceptes de pròfug i desertor, mantenia les recompenses als captors, però rebaixava les penes als infractors; a partir de la Reial ordenança de 8 de juliol de 1845 els pròfugs capturats, no únicament quedaven gravats amb un

recàrrec de temps de servei addicional (generalment, el doble o el triple del període normal), sinó que, a més, l'havien de complir en destinacions d'Ultramar. La Llei de Reemplaçament de 20 de gener de 1856 posà èmfasi en les penes pecuniàries, de manera que al pròfug, a més del consabut recàrrec de temps de servei (a l'Àfrica), se'l condemnava a pagar una multa de fins a 2.000 rals i a indemnitzar el seu suplent pel període que hagués hagut de servir en la suplència (també fins a 2.000 rals), a més de rescabalar els costos originats en la seva localització i captura. La Llei de Reclutament i Reemplaçament de 8 de gener de 1882 fixà la pena en quatre anys de servei a Ultramar, una rebaixa substancial, si tenim en compte que el servei efectiu normal ja era de tres anys; la d'11 de juliol de 1885 compensava no únicament els captors de pròfugs, sinó també els delators. A partir de la de 27 de febrer de 1912, el recàrrec de servei fou únicament d'entre un i dos anys més, però l'havien de complir en destinacions africanes⁴⁸.

Lleva	1841		1858		1897		1901		1910		Suma	
	N	%	N	%	N	%	n	%	N	%	N	%
L'Espluga de Francolí	0	--	0	--	1	3%	1	2%	0	--	2	1,30%
Montblanc	4	22%	0	--	0	--	0	--	3	5%	7	3,60%
Santa coloma de Q.	0	--	0	--	0	--	1	3%	1	3%	2	1,83%
Sarral	0	--	0	--	0	--	3	9%	1	4%	4	4,81%
Vimbodí	0	--	0	--	0	--	0	--	1	5%	1	1,81%
Total	4	10,2%	0	--	1	0,6%	5	2,7%	6	3,4%	16	2,67%

Notes: Els percentatges són respecte del nombre d'allistats. La lleva de 1887 no registre els pròfugs i per això l'ometem. Consten alguns "ausentes" que en l'apartat de les observacions, ja explica que van presentar-se amb posterioritat; el registre no els considera pròfugs i, nosaltres, doncs, tampoc.

La proporció de pròfugs és quasi testimonial, un 2'67%, típica de les zones amb elevats percentatges de redempcions i substitucions. Els mossos de Sarral tornen a ser els més murrís, amb una taxa que quasi dobla la mitjana; la més baixa, la de l'Espluga de Francolí, la meitat de la mitjana (recordem la seva alta taxa de redimits). A la primera pàgina del volum d'admissió de quintos de 1897 consta la xifra total de pròfugs de la província, 29, un d'aquests vint-i-nou va ser l'espluguí que no es va presentar; aquell any, el 3'4% dels pròfugs va(n) ser de la Conca de Barberà....

Cal insistir en unes taxes de profugisme tan baixes, atès que solien ser molt més altes en altres indrets. La província de Lleida registrà uns percentatges del nombre de pròfugs d'entre el 6'7% (1899) i el 9'6% (1910), i les taxes que més s'aproximen cronològicament de les nostres resulten tres vegades més reduïdes: 2'7% (1901) i 3'4% (1910)⁴⁹. Lògicament, tampoc no era el mateix que hi hagués un front de guerra obert o que fossin temps de pau; la taxa de Sant Feliu de Llobregat el 1893 era només del 3'33%, però quan la guerra de Cuba (1896-1898), el Vallès Occidental en registrava del 14%⁵⁰.

Els analfabets

"Analfabets" eren els mossos que declaraven no saber ni llegir ni escriure. Aquesta dada apareix en els registres dels llibres d'admissió de quintos a partir del reemplaçament de 1897, amb tota probabilitat perquè així ho disposaria la Llei de Reclutament i Reemplaçament de 21 d'agost de 1896. Aquesta cronologia ens cobreix les tres últimes lleves que hem seleccionat per al nostre treball, les de 1897, 1901 i 1910.

Tinguem en compte que estem centrats en una franja de la població específica, la masculina de 20 anys, cosa que ens ha de dur a ser molt cauts a l'hora de voler transpolar aquests càlculs al total poblacional. Dit això, ens fixem en que l'Espluga semblava arrossegar des del segle XIX les més altes taxes d'analfabetització, taxes que depassaven la meitat de la població, fins ben entrat el segle XX, en que baixen espectacularment fins a un 20%; van passar de ser analfabets cinc de cada deu, a ser-ho només dos. Montblanc i Sarral es mantenen vora la mitjana, i les taxes menors són per Santa Coloma de Queralt (24%) i Vimbodí (17%), pràcticament, un de cada sis mossos.

Localitat	Lleva de 1897		Lleva de 1901		Lleva de 1910		Total	
	Analf.	%	Analf.	%	Analf.	%	+	%
L'Espluga de Francolí	18	52%	27	56%	10	20%	55	41,98%
Montblanc	12	22%	24	40%	18	32%	54	32,14%
Santa Coloma de Q.	8	27%	10	30%	4	13%	22	23,91%
Sarral	8	42%	8	25%	9	42%	25	34,72%
Vimbodí	2	10%	3	23%	4	21%	9	17,64%
Totals per lleva	48	30,96%	72	38,91%	45	25,86%	165	32,10%

Nota: Els percentatges són respecte del nombre d'allistats.

La taxa mitjana d'analfabetisme de les cinc localitats de la Conca de Barberà es situa en un 32%.

Pot semblar alta (un de cada tres individus) però en tot cas està molt per sota de la general de la

comarca, que el 1900 vorejava el 60% i deu anys més tard quasi arribava al 50%, unes taxes similars a les de tota la província (en el següent quadre).

	Població	Varons	Solters Varons	Saben llegir + Saben llegir i escriure	No saben llegir	Taxa analfabetisme masculí
Cens general de 1900						
L'Espluga de Francolí	3.654	1.875	828	596	1.279	68,21%
Montblanc	5.243	2.638	1.430	1.010	1.628	61,71%
Santa Coloma de Q.	2.886	1.422	682	733	689	48,45%
Sarral	1.890	955	448	364	571	61,06%
Vimbodí	1.730	881	435	471	410	46,53%
Totals	15.403	7.771	3.823	3.174	4.577	59,05%
<i>Província</i>	<i>337.964</i>	<i>168.437</i>	<i>90.961</i>	<i>67.998</i>	<i>100.172</i>	<i>59,56%</i>
Cens general de 1910						
L'Espluga de Francolí	3.424	1.766	864	821	939	53,35%
Montblanc	4.223	2.418	1.273	1.110	1.306	54,05%
Santa Coloma de Q.	3.087	1.507	744	942	565	37,49%
Sarral	1.767	892	426	373	519	58,18%
Vimbodí	1.654	841	424	542	299	35,55%
Totals	14.355	7.424	3.731	3.788	3.628	48,92%
<i>Província</i>	<i>338.485</i>	<i>168.577</i>	<i>88.158</i>	<i>77.366</i>	<i>89.801</i>	<i>53,39%</i>
Fonts: Elaboració pròpia a partir del <i>Censo de 1900</i> , II, p. 385, 387, 389 i 391, i del <i>Censo de 1910</i> , II, p. 361, 363, 365 i 367.						

Montblanc en el Registre d'Admissió de Quintos de 1910 (MGJ, 07-12-2020)

Si tornem als estudis de José Luis Cifuentes sobre les lleves dels anys de la guerra de Cuba (1897 i anteriors), els mossos de la Conca de Barberà mostren un nivell més preocupant d'escolarització: 31'74% d'analfabets a Constantí, 27'96% a Vimbodí (lleves dels anys 1892-1897), 20% a Sant Feliu de Llobregat, 18'8% a l'Hospitalet de Llobregat, 15'2% a Terrassa⁵¹. Val a dir que aquests últims casos corresponen a grans poblacions, no continentals, properes a la capital barcelonina i força industrialitzades.

A nivell estatal, la diferència seria mínima, si pensem que la professora Glòria Quiroga, reputada sociòloga, ha establert el nivell d'analfabetisme espanyol de l'època al voltant del 30%⁵². En tot cas, són dades que, tal volta, s'haurien de contrastar amb l'evolució tècnica i legislativa de l'ensenyament a Catalunya, i constituïrien, de ben segur, un bon arsenal de material de cara a estudis d'història de l'Educació.

Conclusions

Des de 1837 fins a 1925, les diputacions provincials van assumir i centralitzar, fent d'enllaç entre l'Estat i els municipis, la coordinació i supervisió de les operacions anuals de reclutament: la recepció de quintos, els reconeixements físics, l'aplicació d'eximents, l'admissió de reclamacions, la resolució d'al·legacions, la tramitació de rectificacions, l'expedició de certificats, el registre i comprovació de cada operatiu, l'elaboració de relacions estadístiques, etcètera. Tot plegat ha generat un considerable volum de documentació on consten les dades dels quintos i la consideració que l'Exèrcit els va donar (exemptos, exclosos, soldats).

L'Arxiu General de la Diputació de Tarragona custodia un fons documental excepcionalment ric en aquest sentit, sobretot a través de la col·lecció registral manuscrita dels llibres d'admissió de quintos, uns 45 volums que abasten des de 1840 a 1916, corresponents a reemplaçaments anuals i amb el contingut ordenat per l'alfabètic dels municipis de la demarcació. A través de les dades que contenen sobre l'admissió o exclusió de cada quinto (l'investigador d'història militar, d'història política o d'història social (demografia, dret, educació primària, onomàstica, sanitat o sociologia⁵³) pot reunir informació per a l'elaboració de tota mena d'estudis.

Els primers anys d'aquest nou segle ha eclosionat, en l'àmbit acadèmic, una nova ciència de tall interdisciplinari, l'antropometria, que mesura les

diferents parts del cos humà i en determina les proporcions i les possibles alteracions a través del temps. Els seus estudis es basen en documentació seriada cronològicament, com és el cas de les quintes. Una perspectiva més clara i fiable de l'evolució antropomètrica dels mossos requeriria ampliar la mostra amb l'anàlisi de més lleves i més localitats. La combinació d'àmbits i d'enfocaments diversos converteix en exponencials les possibilitats d'estudi d'una tècnica, l'antropometria, que ja ha desenvolupat algunes teories que relacionen les mides del cos humà amb els processos biològic-nutricionals que deriven en certs nivells de benestar social i creixement econòmic. Igualment, estudia el contrast del benestar biològic i l'evolució del nivell de vida per tal d'establir suggerents relacions amb els processos socioeconòmics (desigualtat i pobresa) i mediambientals⁵⁴.

Si la investigació es combina amb els fons documentals municipals, en poden sortir interessants aportacions d'història local, ja que les al·legacions i incidències ocorregudes durant el procés de quintatge, també poden constituir un bon tema d'estudi. Hem contrastat l'expedient de reemplaçament municipal de 1858 de Rocafort de Queralt (en línia al web de *FamilySearch*: www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-992K-L898?i=27&cc=2015366&cat=2300552) amb el registre d'Admissió de Quintos de l'AGDT. Aquell any, la quota fixada per al poble va ser d'un soldat, però l'ajuntament allistà set mossos, els sortejà i envià a la Caixa de Quintos els quatre primers números: Dionís Llord (1), Magí Cuadres (2), Magí Duch Fabregat (3) i Joan Mateu (4). Llord havia al·legat ser sord de l'oïda esquerra i, a més, amidà 5 mil·límetres per sota del límit: 1'58m amb 5 mm, però l'ajuntament el declarà apte. Cuadres ho tenia millor, ja que, amb prou feines, arribava al 1'54m, però no s'està d'al·legar que per l'ull dret "*se le ofusca la vista por intervalos...*". En el moment del reconeixement a l'ajuntament, no li degué coincidir

cap *intervalo* d'aquests, perquè els facultatius el trobaren apte i també fou tramès a Tarragona, amb una recomanació per tal que fos novament amidat. La Comissió Provincial repetí els reconeixements físics i declarà curts d'alçada a Llord i a Cuadres, amb la qual cosa l'únic que va ser declarat soldat fou el número 3, Magí Duch, que no al·legà res, però que s'apressà a presentar carta de pagament dels 6.000 rals dipositats de redempció. El número 4, Joan Mateu, fou declarat suplent, però no va arribar a trepitjar cap caserna; la resta, 5, 6 i 7, van resultar *número alt*. Així doncs, aquell 1858 cap Rocafortí hagué de fer el servei militar.

En aquest treball hem volgut posar a prova les línies de recerca i d'investigació que aquest fons de quintes de l'AGDT pot possibilitar, i ens hem centrat en les cinc principals localitats de la Conca de Barberà: l'Espluga de Francolí, Montblanc, Santa Coloma de Queralt, Sarral i Vimbodí, i en només sis lleves concretes, espaiades en el temps: 1841, 1858, 1887, 1897, 1901 i 1910. Hem fet càlculs i percentatges de cada assentament que conforma el registre d'admissió de quintos, amb una sintètica explicació i una breu anàlisi, sense aprofundir-hi, només el suficient com per oferir un tast de les possibilitats exponencials d'explotació que té aquest fons documental. Això ens ha permès conèixer, a *grosso modo*, algunes dades curioses i, alhora, força interessants:

- Els allistaments que efectuaven els ajuntaments en cada municipi, afectaven, progressivament, un major nombre de mossos (el 1897 afectaren 1 de cada 110, i el 1910, 1 de cada 86).

- De cada deu mossos allistats, sis acabaven fent el servei militar i quatre no, perquè en resultaven eximits, exclosos o exonerats.

- Les quotes de contingent de reclutes que demanava l'Estat (el *cupò*) es traduïen en índexs de sostracció cada vegada més alts (passant

d'afectar 1 de cada 134 individus el 1841, a 1 de cada 48, el 1910).

- L'Exèrcit exclouïa una mitjana del 8% dels mossos allistats, per raons d'infravaloració física (no aptes per al servei), dels quals, tres de cada cinc, ho eren per tenir una estatura per sota del metre i mig d'alçada.

- El contrast de la mitjana d'alçades de les lleves de 1841 i de 1910, suggereix un augment de l'estatura mitja del jovent concabarberà, d'uns deu centímetres, en setanta anys.

- Un de cada onze mossos comprava la seva exoneració mitjançant un pagament en metàl·lic a l'Estat (la redempció), i era un percentatge baix si el comparem, per exemple, amb una mitjana estatal (15%) que quasi doblava la taxa de la Conca de Barberà (8'75%), o el de tota la província, que s'enfilava fins el 37%.

- Molt més baix era encara el tant per cent de pròfugs que, cada any, desapareixien o emigraven per tal de no fer el servei militar, i que, pel que sembla, a la Conca de Barberà representaven una ínfima proporció dels allistats (2'6%) i que el 1897 (en plena guerra de Cuba) va ser, amb prou feines, del 3'4% del contingent de tota la província.

- Un de cada tres mossos allistats no sabien llegir ni escriure, cosa que, d'entrada diu molt en favor de l'ensenyament primari d'aquells temps, atès que la taxa d'analfabetisme en adults era d'entre el 50% i el 60%. Amb tot, no resisteix la comparativa de poblacions més grans i industrialitzades que presenten índexs molt més baixos.

Aquesta mostra és un grapat modest del total d'informació que l'investigador pot extreure en estudis més ambiciosos. Centrats en localitats concretes, poden ser capaços de radiografiar les condicions i les expectatives socials del jove local o plurianalitzar l'evolució demogràfica, militar, laboral i cultural de la seva societat. Abastant comarques

i períodes més dilatats, conformarien monografies amb major nombre de resultats i molt més fiables.

Portada d'un llibre de legislació sobre quintes, de la biblioteca auxiliar de l'Arxiu General de la Diputació de Tarragona (MGJ, 07-12-2020)

Fons i bibliografia

Fons

Arxiu General de la Diputació de Tarragona (AGDT)
 Actes de 1849 i 1853
 Butlletí Oficial de la Província de Tarragona (BOPT), volums de: 1841, 1857, 1858, 1864, 1870, 1886, 1887, 1897, 1898, 1900, 1901 i 1910
 Governació, reg. 968-1, 1834-1835, "Rectificació dels límits de la província de Tarragona"
 Quintes, volums d'Admissió de Quintos: 1840-1841, 1858, 1887, 1897, 1901 i 1910, i el lligall núm. 49
 Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà (ACCB)
 .Fons de Rocafort de Queralt, Serveis Militars, Quintes, allistaments, lleves forçoses, 1858,
 reg. ACCB310-93-T2-88 (en línia a través del web de *FamilySearch* a: www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-992K-L898?i=27&cc=2015366&cat=2300552)

Bibliografia

- ADSERÀ [1985]
 ADSERÀ MARTORELL, JOSÉ. *Tarragona, capital de provincia. Estudio histórico-documental sobre la división del territorio*. Tarragona: l'autor, 1986.
- ALSINA-FELIU-MARQUET [1990]
 ALSINA I CATALÀ, CLAUDI – GASPÀR FELIU I MONTFORT – LLUÍS MARQUET I FERIGLE. *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*. Barcelona: Curial, 1990 (Biblioteca de Cultura Catalana; 67).
- Anuario de 1866-1867*
 Anuaris d'informació estadística general, segles XIX i XX, del *Instituto Nacional de Estadística*.
 [en línia: <https://www.ine.es/inebaseweb/libros.do?tnpt=25687>]
- BERGES [2017]
 BERGES I GIRAL, MAGDA. "Abaix les quintes! El Vallès Occidental i les formes d'oposició a la contribució de sang (1845-1909)". *Terme* [en línia], 2017, núm. 32, p. 163-78. Disponible a: <https://www.raco.cat/index.php/Terme/article/view/331328>.
- BOIXADER-PONS [1998]
 BOIXADER CASALS, JORDI - MARC PONS CANAL. "Les quintes de 1895, 1896, 1897 i 1898 a la ciutat de Berga". *L'Erol. Revista cultural del Berguedà* [en línia], 1998, núm. 58, p. 15-23. Disponible a: <https://www.raco.cat/index.php/Erol/article/view/172655>.
- BONAMUSA-SERRALLONGA [1995]
 BONAMUSA, FRANCESC – JOAN SERRALLONGA. *Del roig al groc. Barcelona, 1868-1871. Quintes i epidèmies*. Barcelona: L'Avenç / Diputació, 1995.

CÁMARA [2006]

CÁMARA HUESO, ANTONIO DAVID. "Fuentes antropométricas en España: problemas metodológicos para los siglos XVIII y XIX". *Historia Agraria*, 38 (abril de 2006) 575-582

[en línea a: http://proyectonisal.org/dmdocuments/Camara_Fuentes_antropometricas.pdf] (numeració: 115-128).

CAÑABATE [2014]

CAÑABATE CABEZUELOS, JOSÉ. "Utilidades actuales de los expedientes generales de reemplazo. Una breve aproximación", dins: *La Mili. Leyes, quintas y milicias en la provincia de Albacete*. Exposición. Albacete: Diputació, 2014, 67-80.

[en línea a: <https://www.dipualba.es/archivo/Estudios/libroMiliTotalarreglado.pdf>]

Censo de 1857

Censo de la población de España según el recuento verificado en 21 de mayo de 1857 por la Comisión de Estadística General del Reino. Publíquese de orden de S.M. No están comprendidas las poblaciones de América y Asia. Madrid: Imprenta Nacional, 1858.

[en línea a: <https://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=192100>]

Censo de 1860

Censo de la población de España según el recuento verificado en 25 de diciembre de 1860 por la Junta General de Estadística. Publíquese de orden de S.M. Madrid: Imprenta Nacional, 1863.

[en línea a: <https://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=192209>]

Censo de 1877

Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en 31 de diciembre de 1877 por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. II. Madrid: Imprenta del Instituto General de Estadística, 1883.

[en línea a: <https://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=192225>]

Censo de 1887

Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en 31 de diciembre de 1887 por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. Madrid: Imprenta del Instituto General de Estadística, 1891.

[en línea a: <https://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=193862>]

Censo de 1897

Resultados provisionales del censo de la población de España según el empadronamiento hecho en la península é islas adyacentes el 31 de diciembre de 1897 por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. Madrid: Imprenta del Instituto General de Estadística, 1899.

[en línea: <https://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=194187>]

Censo de 1900

Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en la península é islas adyacentes el 31 de diciembre de 1900. IV. Madrid. Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1902.

[en línea: <https://www.ine.es/inebaseweb/libros.do?tntp=71807#>]

Censo de 1910

Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en la península é islas adyacentes el 31 de diciembre de 1910. IV. Madrid. Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. IV Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1913.

[en línea: <https://www.ine.es/inebaseweb/libros.do?tntp=71807#>]

CIFUENTES [2008]

CIFUENTES PEREA, JOSÉ LUIS. "Constantí 1895-1898. Cuatro años de quintas". *Estudis de Constantí*, 24 (2008) 21-65.

[en línea a: <https://www.raco.cat/index.php/Constanti/article/view/333083>]

CIFUENTES [2010]

CIFUENTES, JOSÉ LUIS. "1893, un any de quintes a Sant Feliu de Llobregat". *Materials del Baix Llobregat*, 16 (2010) 55-60.

[en línea a: <https://www.raco.cat/index.php/Materials/article/view/234717>]

CIFUENTES [2011]

CIFUENTES PEREA, JOSÉ LUIS. "L'Hospitalet de finales del siglo XIX a través de las quintas de 1896 y 1897". *Quaderns d'Estudi*, del CELH, 25 (2011) 55-85.

[en línea a: <https://www.raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/249999>]

CIFUENTES [2013]

CIFUENTES PEREA, JOSÉ. "Els joves de Terrassa a partir de les actes de classificació i declaració de soldats dels anys 1893 a 1897". *Terme*, 28 (2013) 75-88.

[en línea a: <https://www.raco.cat/index.php/Terme/article/view/273588>]

CIFUENTES [2014]

CIFUENTES PEREA, JOSÉ LUIS. "El reclutament militar a Vimbodí (1892-1897)". *Podall* [en línea], 2014, núm. 3, p. 46-59. Disponible a: <https://www.raco.cat/index.php/Podall/article/view/295487>.

COLLAZOS [1998a]

COLLAZOS RIBERA, JOSEP ANTONI. "La resistència contra les

quintes al segle XIX. La qüestió dels substituïts a la Terra Alta", dins: Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta. Batea: Patronat Pro Batea, 1998, 286-306.

COLLAZOS [1998b]

COLLAZOS RIBERA, JOSEP ANTONI. "La substitució al Baix Gaigà durant el Sexenni Revolucionari (1868-1874)". *Estudis Altafullencs*, 22 (1998) 61-71.

[en línia a: <https://www.raco.cat/index.php/EstudisAltafulla/article/view/205665/290535>]

COLLAZOS [2001a]

COLLAZOS RIBERA, JOSEP ANTONI. "Les quintes a les Terres de l'Ebre durant el Sexenni Revolucionari". *Plecs d'història local* [en línia], 2001, núm. 96, p. 1513-1515. Disponible a:

<https://www.raco.cat/index.php/Plecs/article/view/282370>.

COLLAZOS [2001b]

COLLAZOS RIBERA, JOSEP ANTONI. "Substitució i pròfugs. Oposició a les quintes de la Conca de Barberà durant el Sexenni Revolucionari (1868-1874)". *Aplec de treballs*, 19 (2001) 89-104.

[en línia a: <https://www.raco.cat/index.php/Aplec/article/view/40068>]

DOMÍNGUEZ [2009]

DOMÍNGUEZ LÓPEZ, MANUEL. "Els motins contra les quintes a l'Hospitalet i el seu entorn". *Quaderns d'Estudi*, del CELH, 21 (2009) 145-82.

[en línia a: <https://www.raco.cat/index.php/QuadernsCELH/article/view/218850>]

FEIJOO [1996]

FEIJOO GÓMEZ, ALBINO. *Quintas y protesta social en el siglo XIX*. Madrid: Ministerio de Defensa, 1996.

Fons [2012]

"Fons d'administració de la mobilització militar. Quintes i Reemplazos". *Bolduc. Butlletí Cultural Informatiu de l'Arxiu General de la Diputació de Tarragona* [en línia], 2n semestre de 2012, núm. 12, p. 14-18. Disponible a: https://www.dipta.cat/sites/dipta/files/media/bolduc_12_web.pdf.

FRIEYRO [2001]

FRIEYRO DE LARA, BEATRIZ. "Aproximación al estado sanitario de la población granadina a través de la documentación militar (1868-1898)". *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino*, 15 (2001) 261-286. [resum en línia a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5961387>]

GIL [2014]

GIL PERTUSA, Mª CARMEN. "Introducción", dins: *La Mili. Levas, quintas y milicias en la provincia de Albacete*. Exposición. Albacete: Diputació, 2014, 2-42.

GRAU-GUAL-PUIG [1990]

GRAU PUJOL, JOSEP M. T. – VALENTÍ GUAL I VILÀ – ROSER PUIG I TÀRRECH. *Noms i gent de la Conca de Barberà (Limitacions i validesa de les sèries censals modernes)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1990.

GRAU-PUIG [1992]

GRAU PUJOL, JOSEP M. T. – ROSER PUIG I TÀRRECH. "La substitució, una fórmula legal per no fer el servei militar". *Revista de Girona*, 159 (gener-febrer de 1992) 34-39.

[en línia a: www.raco.cat/index.php/RevistadeGirona/article/view/87217]

GÜELL [1995]

GÜELL, MANEL. "Lleves i demografia. Un camí inescrutable?. Proposta per a una teoria sobre el nombre de veïns aptes per a les armes com a aproximació quantitativa poblacional (Camp de Tarragona. segle XVII)". *Historia et Documenta*, Valls, 2 (1995) 67-81.

JORDÀ [2002]

JORDÀ FERNÁNDEZ, ANTONI. *Las Diputaciones provinciales en sus inicios. Tarragona 1836-1840. La guerra como alteración en la aplicación de la norma jurídica*. Madrid/Tarragona: Instituto Nacional de Administración Pública / Diputació, 2002 (Clásicos de historia de la Administración / Ramon Berenguer IV).

JORDÀ [2008]

JORDÀ FERNÁNDEZ, ANTONI. *Orígens de la Diputació de Tarragona (1822-1840). Divisió territorial, organització institucional i relacions amb els ajuntaments*. Tarragona: Diputació, 2008.

MADOZ [1985]

MADOZ, PASCUAL. *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del regne d'Aragó el "Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar"*. II. Barcelona: Curial, 1985.

MARTÍ [2020]

MARTÍ ÁLVAREZ, BENET. "Fons notarial de Riudoms en línia". *Lo Floc*, Riudoms, 233 (juliol-setembre de 2020) 6-17.

Memoria CGAFRESM [1886]

Memoria dirigida al Excmo. Sr. Ministro de la Guerra por el Consejo de Gobierno y Administración del Fondo de Redenciones y Enganches del Servicio Militar. 26º: año. Desde 1º de enero á 31 de diciembre de 1885. Madrid: Impr. y Lit. del Depósito de la Guerra, 1886.

[en línia a Google Books:

<https://books.google.es/books?id=uexcAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=Memoria+del+Consejo+de+Redenciones+y+Enganches&hl=ca&sa=X&ved=2ahUKewiG972CtKXtAhUGmRQKHegIBCUCQ6AEwAHoECAMQAg#v=onepage&q=Memoria%20del%20Consejo%20de%20Redenciones%20y%20Enganches&f=false>

MOLINA [1998]

MOLINA LUQUE, J. FIDEL. *Quintas y servicio militar. Aspectos sociológicos y antropológicos de la conscripción (Lleida, 1878-1960)*. Tesis doctoral de la Universitat de Lleida, dirigida per Xavier Roigé i Joan Vilagrasa Ibartz, defensada el 22 de febrer de 1998. Lleida: Servei de Publicacions de la Universitat, 1998 [en línia als webs de TDX (Tesis Doctorals en Xarxa) (www.tdx.cat/handle/10803/8197#page=1) i de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes (www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcw37q8)].

PEREA-GÜELL [2014]

PEREA, EUGENI – MANEL GÜELL. “Introducció”, dins: Representación que el Ayuntamiento Constitucional de Tarragona ha hecho en descargo suyo. Edició facsímil. Tarragona: Diputació, 2014, 3-15.

PINART [2007]

PINART I PRADAL, JORDI. *Quintas 1860-1869. Una nova visió d'Argentona*. [Argentona]: Ajuntament, 2007.

Poblaciones imputadas [2002]

Poblaciones imputadas en la primera mitad del siglo XIX. Madrid: Instituto Nacional de Estadística, 2002. [en línia a: www.ine.es/prodyser/pubweb/pobla_imp/pobla_imp_u_pdf]

PUELL [2000]

PUELL DE LA VILLA, FERNANDO. *Historia del Ejército en España*. Madrid: Alianza, 2000.

QUIROGA [1999]

QUIROGA VALLE, GLÒRIA. *El papel alfabetizador del Ejército de tierra español (1893-1954)*. Madrid: Ministerio de Defensa, 1999.

RIVILLA [2017]

RIVILLA MARUGÁN, GUILLERMO. *El Tributo de Sangre. Legislación sobre reclutamiento y debate político-social (1800-1912)*. [Valladolid]: Omnia Mutantur, 2017. [en línia a: www.omniamutantur.es/wpcontent/uploads/El-tributo-de-sangre-1-456.pdf, -només fins a la p. 456, d'unes 800 en total- També a Dialnet –en pdf].

SALES [1974]

SALES DE BOHIGAS, NÚRIA. “Servicio militar y sociedad en la España del siglo XIX”, dins: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*. Esplugues de Llobregat: Ariel, 1974, 207-277.

Notes

- 1.- CÁMARA [2006] 116. També: CAÑABATE [2014] 68-70.
- 2.- N'és una bona prova PEREA-GÜELL [2014] 3-15. Vegeu, així mateix, JORDÀ [2002] 327-333 i JORDÀ [2008] 248 i ss.
- 3.- A càrrec, en primera instància, de cada municipi. L'historiador José Luis Cifuentes Perea explica, ordenadament i minuciosament, totes les operacions i fases administratives dels expedients de reemplaçament anual municipals. CIFUENTES [2008], CIFUENTES [2010] i CIFUENTES [2014]. També BOIXADER-PONS [1998].
- 4.- Vegeu RIVILLA [2017] 175-178, 191 i 208-209.
- 5.- Amb la Llei de Reclutament i Reemplaçament de 21 d'octubre de 1896. Vegeu, així mateix: MOLINA [1998] 46, n.115, 51 i 54, i CÁMARA [2006] 119-121.
- 6.- Llei de Bases de 29 de març de 1924 i Reial decret llei de 27 de febrer de 1925.
- 7.- GIL [2014] 39-40. Bona part de les col·leccions anuals dels expedients municipals de reemplaçaments de l'Exèrcit es poden consultar en línia al web de FamilySearch (sobre aquest web i la documentació que conté, vegeu la interessant aportació de MARTÍ [2020]). Els expedients municipals corresponents a la Conca de Barberà són a: <https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&placeId=1322674&query=%2Bplace%3A%22Spain%2C%20Tarragona%2C%20Montblanch%22&subjectsOpen=1322673-50>
Hi són pujats els de: Barberà (1847/1941), Blancafort (1854/1941), Conesa (1857/1940), Montblanc (1898/1940), Les Piles (1920/1937), Pira (1904/1940), Pontils (1927/1935), Rocafort de Queralt (1840/1941), Rojals (1890/1940), Savallà del Comtat (1861/1940), Senan (1877/1940), Solivella (1849/1940), Vallclara (1852/1940), Vallfogona de Riucorp (1889/1940), Vilaverd (1850/1938) i Vimbodí (1845/1943).
- 8.- Fons [2012] 18.
- 9.- “L'antropometria és la branca de l'antropologia que mesura les diferents parts del cos humà i determina llurs proporcions mútues. Les mesures es fan sempre prenent com a referència uns punts fixos, els punts somàtics i craniomètrics, sobretot, els quals permeten d'establir diversos índexs” (Viquipèdia). Sobre les possibilitats que, en aquest camp, ofereix la documentació sobre quintes, vegeu: CÁMARA [2006], CIFUENTES [2008] 39-43 i CAÑABATE [2014] 70-74.
- 10.- Deven la consulta d'aquesta font a l'amic Benet Martí Àlvarez, que ens en va fer arribar les dades escanejades, amb la seva habitual diligència i amabilitat.
- 11.- RIVILLA [2017] 163.
- 12.- El primer cens general de població que es va fer a Espanya va ser el de 21 de maig de 1857. Vegeu l'exposició del Reial decret de 14 de març de 1857 que manava la seva execució. Censo de 1857, XIII i XIV. També, Poblaciones imputadas [2002] 28 i 57.

- 13.- Censo de 1857, IX.
- 14.- En els preliminars del Reial decret de 30 de setembre de 1858 sobre l'aplicació del cens general format l'any anterior, el president de la comissió, Leopoldo O'Donnell, ja advertia que es desconfiava de "la seguridad de una exactitud completa: en estas materias no se adquiere posesión sinó con el tiempo, ni se adelanta sinó con la perseverancia, ni se depura la verdad sinó con las comprobaciones..."; admetia que "a la perfección nunca se lisonjeó la Comisión de llegar en tan breve tiempo... [un any]" i no negava el fenomen desvirtuador d'una notòria manca de cooperació, quan no d'una evident tendència a l'ocultació, "porque varias causas reunidas de impericia, de incúria, y de malicia, han debido obrar siempre en el sentido de la disminución y nunca en el del aumento; sin que hayan podido emplearse medidas coercitivas bastante eficaces, ni repetirse las operaciones de un modo plenamente satisfactorio, ni menos ejecutarse por personas desinteresadas y de confianza la comprobación minuciosa é individual de las cédulas de inscripción habidas, y su comparación con las que debiera haber...". Censo de 1857, v i VIII.
- 15.- L'únic exempt del servei militar per la Comissió Provincial, en la lleva de 1858, ho fou "como hijo de padre impedido".
- 16.- En realitat, el quinto amb el número 3 va redimir, però en esdevenir número alt (la quota d'aquell any es va fixar en dos soldats), l'Estat li va retornar els 6.000 rals pagats.
- 17.-La lleva de 1841 es regia per la Llei per al Reemplaçament de l'Exèrcit de 2/11/1837, i la lleva de 1858, per la Llei de Reemplaçaments de 20/01/1856. RIVILLA [2017] 181, 189 i 320-325, i CÁMARA [2006] 120.
- 18.- En el decenni de 1858-1867 la província de Tarragona va aportar un total de 29.621 mossos sortejats, que representaven: 1 de cada 109 habitants, 1 de cada 54 habitants masculins i un de cada 5 habitants masculins d'entre 20 a 25 anys d'edat. Anuario de 1866-1867, p. 264-265.
- 19.- Lleida era considerada una província exemplar pel que feia a l'aportació de reclutes i, a cavall entre els segles XIX i XX (concretament les lleves de 1899, 1910 i 1920), presenta uns índexs la mitjana dels quals era de 66'9%. MOLINA [1998] 59.
- 20.- FEIJOO [1996] 245, CÁMARA [2006] 117 i RIVILLA [2017] 144 i ss.
- 21.- FEIJOO [1996] 37, MOLINA [1998] 44, PUELL [2000] 86-87 i RIVILLA [2017] 165 i ss.
- 22.- En la primera de les lleves, la de 1841, les autoritats confessaven que no s'havien reunit encara totes les estadístiques de població per tal de fixar la base del repartiment (BOPT, núm. 86, de 18/09/1841, p. 3), cosa que fa suposar que es basarien en estimacions.
- 23.- Va ser la Llei de Reemplaçament de 29/03/1870 la que va fixar en 20 anys justos l'edat del recluta. MOLINA [1998] 42 i GIL [2014] 36.
- 24.- L'índex de sostracció militar d'una població concreta es calcula dividint la lleva per una quarta part de la població total, la qual s'enten que correspon a la població apta per a les armes, descomptades les dones (50%), els infants i la gent gran (17%) i els discapacitats o amb incompatibilitats professionals (8%). Vegeu GÜELL [1995] 71.
- 25.- Proposem el terme *infracapacitats*. No es pot considerar una discapacitació envers el desenvolupament de les exigències del servei militar, el fet intrínsec de no superar unes expectatives sobre el paper. En tot cas el terme sempre resulta més correcte i adequat que el d'*inútil*.
- 26.- En el volum d'admissió de quintos de 1840-1841, podem trobar, però, algunes excepcions. En la lleva de Sarral de 1841 es va declarar a un dels vuit mossos allistats "inútil por epilepsia" (f. 136). En la lleva de Montblanc, a un altre mosso se'l va declarar "Inútil por un sarcosete en el testículo derecho" (f. 80). No hi ha dubte que els facultatius eren minuciosos en els reconeixements físics dels mossos....
- 27.- CÁMARA [2006] 121 i 126, i RIVILLA [2017] 424-425.
- 28.- Vegeu com n'explica el profit CAÑABATE [2014] 70-74.
- 29.- ALSINA-FELIU-MARQUET [1990] 168, 194 i 197, i CÁMARA [2006] 122-122 122-125. El Sistema Mètric Decimal s'implantà com a mesura oficial de l'Exèrcit a partir de 1858 (i obligatòriament a tot l'Estat, a partir del Reial decret de 12/02/1880), però en el registre de quintos continuaren fent-se els assentaments en peus i polzades (o només en polzades) perquè era un procediment que anava a càrrec dels ajuntaments i les diputacions, i aquestes administracions ja havien adquirit i tenien costum d'emprar un tallímetre concret, possiblement l'aparell Cazorla, recomanat per la Reial ordre de 14/03/1877. MOLINA [1998] 51 n.135.
- 30.- És possible que fallem en la conversió, però hem trobat quintos declarats aptes amb 549 polzades d'estatura, també amb 547 polzades (Santa Coloma de Queralt, 1901) i, fins i tot, amb 545 polzades (Vimbodí, 1910); amb 539 eren declarats curts (Montblanc, 1901).
- 31.- CIFUENTES [2008] 41, CIFUENTES [2010] 74, CIFUENTES [2013] 82 i CIFUENTES [2014] 50.
- 32.- BOIXADER-PONS [1998] 18, CIFUENTES [2008] 40, CIFUENTES [2014] 50 i 53.
- 33.- *"el sistema equivalía a poner precio en metálico a vidas humanas, o por lo menos, a vender y comprar el riesgo de perder la vida. El hecho de poder o no poder pagar la conmutación dividía a la sociedad en dos grupos de privilegiados y de desheredados"* SALES [1974] 231. La polèmica que les commutacions dineràries van originar en el sí de la societat va ser prou important com per considerar una via

- d'investigació d'història social al voltant del tema. A Catalunya va constituir la base d'una clamorosa protesta que desembocà, el 1909, en els fets de la Setmana Tràgica; només tres anys més tard el govern espanyol va haver d'abolir les commutacions del servei militar a través de la Llei de Reclutament i Reemplaçament de 27 de febrer de 1912.
- 34.- SALES [1974] 210. En tot cas, no val a confondre'ls amb els eximits (exempts o exceptuats) per motius familiars, laborals o d'estudis, i els exclosos ("inútils"), considerats no aptes físicament per al servei.
- 35.- La taxa de mortalitat dels soldats espanyols destinats a Ultramar, en campanya, en els períodes de 1866-1877 i 1895-1898, va ser del 50%. SALES [1974] 210-211, n.3. Els romanços populars ja ho cantaven: "*Hijo quinto y sorteado, hijo muerto y no enterrado*", "*Diez mozos a la quinta van, de diez cinco volverán*", "*Quinto sin rescate, muerto sin petate*", etcètera.
- 36.- MOLINA [1998] 44-45 n.106 i RIVILLA [2017] 186.
- 37.- Tinguem present la guerra d'Àfrica i un massiu descontentament popular que, tot just l'any anterior, havien desembocat en els fets de l'anomenada *Setmana Tràgica*.
- 38.- SALES [1974] 210, 227, 229, 263-265 i CIFUENTES [2008] 62. Aferrat a la contraportada del llibre d'admissió de quintos de 1858, trobem còpia de l'imprès que cada any empenava i signava el governador civil, amb les dades dels soldats reclutats, dels substituïts i dels redimits pel pagament de 6.000 rals, de tota la província. És el corresponent a la lleva de 1857: 278 soldats, 13 substituïts i 168 redimits, d'un total de 459, són efectivament quasi el 37%.
- 39.- SALES [1974] 238-240 i RIVILLA [2017] 348, que cita a FEIJOO [1996] 271-272.
- 40.- *Memoria CGAFRESM* [1886] 17-20 i SALES [1974] 238-239.
- 41.- AGDT, *Quintas*, Registre d'Admissió de Quintos, núm. 49.
- 42.- AGDT, *Actes*, 1853, sessió de 02/05/1853.
- 43.- SALES [1974] 227. Tot el tema de la substitució està força ben explicat i sintetitzat a COLLAZOS [1998b] 64-68. També GRAU-PUIG [1992], pel cas de Girona.
- 44.- RIVILLA [2017] 332 i ss.
- 45.- Tampoc J.L.Cifuentes tingué sort en trobar dades sobre substitucions quan treballà les quintes de Constantí (CIFUENTES [2008] 64). De fet, Josep Anton Collazos, l'investigador més expert en el tema, ha optat per la consulta de fonts hemerogràfiques (premsa i BOPT) i protocols notariais (on els particulars pacten les condicions de la substitució). COLLAZOS [1998a], COLLAZOS [1998b], COLLAZOS [2001a], COLLAZOS [2001b].
- 46.- El tema el va encetar, en el que ja és un clàssic: SALES [1974] 14-15, n.10 i 258-262.
- 47.- COLLAZOS [2001b] 95.
- 48.- MOLINA [1998] 60, GIL [2004] 33-34 i RIVILLA [2017] 81, 102, 152, 193-195, 326-328 i 349-350.
- 49.- MOLINA [1998] 57-58 i 65. Per fer-nos una idea d'aquestes taxes a una escala major, podem dir que l'any 1917 la mitjana espanyola es situava en el 19% i la de Catalunya, en un 12%; la més alta de l'Estat era la de Galícia, amb un 39'4%, d'on els mossos feien de l'opció d'emigrar a Amèrica, imposada per la pobresa del país, la solució per evitar el reclutament militar, de manera que bona part del jovent va abandonar el nord peninsular fugint de la misèria i, ahora, del reclutament.
- 50.- CIFUENTES [2010] 58 i BOIXADER-PONS [1998] 18.
- 51.- CIFUENTES [2008] 47, CIFUENTES [20148] 54, CIFUENTES [2010] 58, CIFUENTES [2011] 75 i CIFUENTES [2013] 87.
- 52.- QUIROGA [1999] 95, citada per CIFUENTES [2014] 54. Cfr. SALES [1974] 244, n.37, que percentua l'analfabetisme dels mossos espanyols, d'un any per l'altre, en un 80%.
- 53.- Un bon estudi que alterna debat polític i evolució legislativa el va escometre RIVILLA [2017]. En l'àmbit sociològic destaca la tesi doctoral de MOLINA [1998]. Un article, fet amb documentació de quintes, sobre l'estat sanitari de la població de Granada a FRIEYRO [2001]. Les desigualtats que provocava el sistema a SALES [1974]. A Catalunya, l'òptica del tema que ha trobat més ressò ha estat, sens dubte, el de l'oposició popular i la resistència (a voltes, violenta) a les lleves anuals. Vegeu: BONAMUSA-SERRALLONGA [1995], FEIJOO [1996], COLLAZOS [1998a], COLLAZOS [1998b], COLLAZOS [2001a], COLLAZOS [2001b], PINART [2007], DOMÍNGUEZ [2009], BERGES [2017], etcètera.
- 54.- CÁMARA [2006] 115-116, cita les obres d'alguns dels autors més destacats: John H. Komlos (1994, 2002), Martha Naussbaum i Amartya Sen (1996), Jan Jacobs i Vincent Tassenaar (2004), i a Espanya, José Miguel Martínez Carrión (2001-2002) i Gloria Quiroga Valle (2002). CAÑABATE [2014] 71-76 i n.28, cita, a més: Matthias Blum (2013), Timothy Cuff (2005), Antonio Escudero (2002), Héctor García Montero (2009), Ricardo Hernández García, Javier Moreno Lázaro i Javier Vicente Ventoso (2009), Javier Puche Gil (2009 i 2011), José María Ramon Muñoz (2011), Richard Steckel (1995) o James Tanner (1986), entre d'altres.